

I. A NÉPESÉGPROGNÓZISOK KÉSZÍTÉSÉNEK HELYZETE, SZEREPE,
MÓDSZEREI

GONDOLATOK

"A TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI PROGNÓZISOK" KUTATÁSI IRÁNYRÓL
(TÉZISEK)

Ez év elején döntöttünk úgy, hogy a következő években az Intézet rendszeresen rendez tudományos szemináriumokat. Ezek fő feladata a "Népesedés és népesedéspolitika" című kutatás irányainak keretében elért eredmények nyilvánosságra hozatala, megvitatása. A társadalmi-demográfiai prognózisokkal foglalkozó mostani szeminárium után - terveink szerint - 1983-ban a népesedéspolitikával, 1984-ben a halandósággal foglalkozó szemináriumokat rendezzük meg.

Az elért eredmények nyilvánosságra hozása és megvitatása mellett a szemináriumoktól azt is várjuk, hogy ösztönzést adnak és szakmai-tudományos kontrollt jelentenek a kutatásokban résztvevő kutatók számára, szorosabbá és előbbé teszik kapcsolatainkat más intézményekkel, tudományágakkal, valamint a kutatások eredményeinek felhasználóival. E szemináriumok - funkcióinak megfelelően - munkajellegűek, aktív résztvevők az egyes kutatási irányokban dolgozó kutatókból és a témakörök ismert szakértői közül kerülnek ki. Szándékaink szerint a szemináriumok anyagát az Intézet a kutatási jelentéseinek sorozatában közreadja.

Az előadás címe megengedné, hogy sorravezgyük a prognózisok készítésének főbb elméleti kérdéseit, a prognózisok szerepét a társadalomtudományokban és különösen a demográfiában, funkciójukat a fejlesztéspolitikában, a hagyományos demográfiai és a társadalomdemográfiai prognózisok kapcsolatait stb. Az előadás nem ezt a lehetőséget választja. Mondanivalójának középpontjába a kutatási irány munkájának gyakorlati kérdéseit állítja, a kutatási irány előzményeit, megfogalmazásának és megvalósításának feltételeit, kapcsolatát a "Népesedés és népesedéspolitika" kutatási főirány egészével és más demográfiai kutatásokkal, hatását az Intézet munkastílusára, kapcsolataira.

Népességprognózisokat a KSH, majd megalakulása után a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet 1957-től a népgazdasági tervezés szükségleteinek megfelelően visszatérően készített. Ezek elsősorban országos, a népesség alakulását nem és korösszetétel szerint előrejelző prognózisok voltak. Tudományos színvonalúnak nevezhető területi, illetve család-háztartás prognózisok elvételre készültek, így az elmúlt évtizedben az Intézetben nem készült területi előreszámítás, s csak egy család-háztartás előreszámítás készült el.

A népességprognózisok kidolgozását - mint erre már utaltunk - a népgazdasági tervezés szükségletei határozzák meg. Jól mutatja ezt az 1950-es évek végétől nagyobb szerepre szert tevő hosszútávú tervezés egyes szakaszainak hatása, az ötéves tervek mellett ezek voltak a népességprognózisok iránti igények fő meghatározói. A tervezés igényei döntötték el a "mikort", igen nagymértékben a "hogyan" és bizonyos értelemben a "mit" is. Ez a kötöttség indokolatlanul erős volt és ebből is adódott, hogy a különböző népességprognózisok készítése nem vált a demográfiai kutatómunka szerves részévé, a prognózisok készítése a legutóbbi időszakig lényegében szolgáltatás volt, amelynek - mint erre már utaltam - időpontját, gyakoriságát, időtartamát és jellemzőit a népgazdasági tervezés szükségletei határozták meg.

A népgazdasági tervezés eme meghatározó szerepe, a szolgáltatás jelleg állandósulása és a népességprognózisoknak a tudományos kutatás "perifériájára" szorulása további következményekkel is járt. Fokozatos módszertani elmaradás jött létre a nemzetközileg ismert és elterjedt módszerekhez viszonyítva. Ezzel párhuzamosan a prognózist befolyásoló folyamatok multbeli és jövőbeni tartalmi összehasonlító elemzése, az elkészült prognózisok tartalmi elemzése nem fejlődött ki kellően, a prognózisok készítése eléggé leszűkült, különösen az 1970-es évtizedben, a számanyag előállítására. Az előreszámítások hipotéziseinek részletesebb tudományos megalapozása elmaradt attól, amit a demográfiai kutatások fejlettsége lehetővé tett volna.

Nem alakult ki a népességprognózisok nyilvánosságra hozásának semmiféle rendszere, ezekre részben egyes más, néha nem is demográfiai témakörű publikációk utaltak. Ez avval a következménnyel is járt, hogy a több változatban kidolgozott prognózisok csak igen szűk szakmai körben voltak ismertek. Ilyen körülmények között általában az Országos Tervhivatal által a népgazdasági tervezés számára kiválasztott egyetlen változat vált ismertebbé, az ettől szükségszerűen bekövetkező eltérések a felhasználók széles körében a megbízhatatlanság benyomását keltették, az egyes népesedési folyamatok - különböző

variánsok által meghatározott - intervallumokban történő előrejelzésének előnyei, sőt a szélesebb közvélemény számára ennek ténye is meglehetősen homályos maradt.

Az 1960-as évek végétől, különösen pedig az 1970-es években a népesség-prognózisokkal szembeni igények megváltoztak és ezzel párhuzamosan e prognózisok kidolgozásának tudományos feltételei is javultak. Ezek a változások:

- az elektronikus számítógépek elterjedésére és a prognózisok módszertanának gazdagodására, megbízhatóbbá válására,
- a népgazdasági tervezés társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődésére és a hosszútávú tervezés szerepének növekedésére,
- a prognózisok szerepének növekedésére a társadalomtudományi kutatásokban és a társadalmi-gazdasági fejlesztésben,
- a hazai népesedési helyzet megváltozására, a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kapcsolatok jellegének és irányának változásaira

vezethetők vissza.

Az 1960-as évek második felétől elterjedtek az elektronikus számítógépek és így lehetővé vált a népességprognózisok hipotéziseinek bővítése, a számítások gyors elvégzése, a variánsok számának szaporítása. A különböző távú és témájú prognózisok módszertana, a nagy távlatú társadalmi előrejelzések technikája a korábbiaknál lényegesen gazdagabbá vált. Végül a demográfiai alapkutatások a korábbiaknál sokkal teljesebben és átfogóbban alapozhatták meg az előreszámítások hipotéziseit.

A népgazdasági tervezés - elsősorban a hosszútávú tervezés keretében - az 1970-es években fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődött, bár ez a folyamat még korántsem tekinthető befejezettnek. Ez a tervezés a népességprognózisokat nemcsak kiinduló adatokként használja fel, a társadalmi folyamatok integrálása e tervezés természetes ismérve. Önálló hatása volt a hosszútávú tervezés térnyerésének a szemléletváltozásokon és a népesedési folyamatok hosszútávú kezelésén keresztül.

A társadalomtudományi kutatásokban általában növekedett a prognózisok szerepe. A globális előrejelzések az elmúlt évtized egyik legnagyobb tudományos teljesítményét jelentették. A társadalmi-gazdasági fejlesztésben - összefüggésben a társadalmi tervezéssel - a prognózisok szerepe ugyancsak nőtt.

a hagyományos tervezés és a prognózisok közötti, korábban merev határvonalak többé-kevésbé elmosódtak.

Az elmúlt időszakban a népesedési és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kölcsönös kapcsolatok iránya átalakult, míg korábban - 3-4 évtizeden át - a társadalmi-gazdasági fejlődés népesedésre gyakorolt hatása volt a meghatározó, addig az 1980-as évektől nagymértékben növekszik a népesedés társadalmi-gazdasági fejlődésre és fejlesztésre gyakorolt hatása. A népesedési folyamatokból, ezek hosszútávú alakulásából adódó meghatározottságok, adottságok ismerete a társadalmi fejlesztés és cselekvés reális intervallumának meghatározásához egyre kevésbé nélkülözhető.

Az előzőek alapján fogalmaztuk meg 1981-ben a kutatási irány fő célját: olyan demográfiai prognózisok és ezekre épülve olyan, lehetőség szerint egymással is kapcsolatban levő, demográfiai-társadalmi prognózisok kerüljenek kidolgozásra, amelyek hozzájárulhatnak az újabb szükségletek kielégítéséhez és így a távlati társadalmi-gazdasági fejlődést érintő társadalompolitikai, gazdaságpolitikai és nem utolsósorban népesedéspolitikai döntések jobb megalapozásához. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a kutatási irány részben olyan prognózisokat tartalmaz, amelyek visszatérően készültek az elmúlt időszakban is, részben pedig olyanokat, amelyek kidolgozásával első ízben próbálkozunk. Ez a szükséges időtartam, a kutatások alap és alkalmazott jellege és a reálisan várható eredmények szempontjából egyaránt erősen differenciálja a kutatásokat.

Szükséges az előreszámítások módszertani apparátusának lényeges fejlesztése. A fejlettebb módszerek adaptálása mellett ez az adatelőkészítés, a számítástechnikai programok átfogását is jelenti. Végső soron azt kell elérni, hogy a szélesen értelmezett módszertani apparátus olyan rendszert alkosson, amely - a társadalmi-gazdasági körülmények és a hipotézisek változása, illetve változtatása esetén - alkalmas a számítások rendszeres, intenzív ismételtesére és a prognózisok, folyamatok korszerűsítésére is. Ez természetesen megkívánja a felhasznált módszertani apparátus és adatelőkészítés-szervezés részletes és konkrét rögzítését is.

A prognózisokkal összefüggő munkát fokozottabban kell integrálni a kutatómunkában, ez a módszertani fejlesztés mellett a prognózis tárgyát jelentő tartalmi elemzését és a prognózis hipotéziseinek kidolgozásához hozzájáruló tudományokkal való munkakapcsolatot jelenti.

Az egyes prognózisok tárgykörét jelentő folyamatok multbeli alakulásának elemző leírásával, a lényeges befolyásoló elemek feltárásával, a jelenlegi helyzet elemzésével és minősítésével, a számítások alapjául szolgáló hipotézisek részletes megalapozásával és indokló kifejtésével, a jövőben folyamatok elemzésével és a következmények mérlegelésével a prognózisok készítése egyre inkább a kutatómunka szerves részévé válik. Különösen fontos, hogy a prognózisok kidolgozása során felmerült módszertani és tartalmi problémák megoldásában az alapkutatásokhoz közelebb álló témákkal foglalkozó kutatók is résztvegyenek, az érintett kutatók kutatási terveiket rugalmasan kezelve vállaljanak szükség szerint részt a kutatási irány munkájában.

Igy a prognózisok készítése szükségképpen bonyolultabbá válik. Eredményes kidolgozásuk feltételezi a folyamatos munkakapcsolatot az adatelőkészítést végzőkkel, a számítástechnikai programokat és szervezést irányítókkal, végül legfontosabbnak mindezeknek a munkáknak az elvi-módszertani egybehangolását és folyamatos irányítását. A folyamatos munkakapcsolat tartalmi értelemben is nélkülözhetetlen, az érintett tudományágakkal, intézetekkel kialakított együttműködés, folyamatos munkakapcsolat feltétele az "elemző prognózisok" elkészülésének.

A prognózisokat rendszeresen, összhangban az MTA Demográfiai Bizottságának állásfoglalásával, az Intézet kiadványaként közre kell adni. Az országos népességprognózisokat több (általában egy technikai és 2-3 tényleges) változatban, a területi és család-háztartás prognózisokat 2-3 változatban indokolt kiadni. Noha az előrejelzéseket hosszabb távra - tudományos célokból 2021-2031-ig is célszerű elvégezni - a nyilvánosságra kerülő prognózisok most 2001-es időponttal záruljanak. Területi és háztartás-család prognózisok esetében rövidebb időtartamot is célszerű megfontolni. Elő kell készíteni egy olyan számítógépes rendszert, melynek alapján a területi szervek és a legfőbb felhasználók (megyei tanácsok, OT, HM egyes kutató és fejlesztő intézetek) a KSH Számítóközponttól szükség esetén egy-egy előreszámítás teljes, illetve rájuk vonatkozó részét megkérhetik. Az elkészült egyes prognózisokból a tervezés alapjául szolgáló változatra és a közreadásra kerülő variánsokra az eddigi gyakorlatnak megfelelően a Népesedéspolitikai Munkacsoport tegyen javaslatot és ennek alapján a tervezés számára kötelező változatra az OT, a kiadásra kerülő változatokra az Intézet hozzon döntést.

A kutatási irány eddigi munkája egyrészt igazolta a kitűzött célokat, ugyanakkor felhívta a figyelmet néhány lényeges momentumra. Így világosabbá

vált, hogy a kutatási irány eredményességéhez a korábbiaktól lényegesen eltérő, sokkal bonyolultabb és nehezebb feladatokat kell megoldani:

- az adatelőkészítés,
- a programozás és szervezés,
- a módszertani fejlesztés,
- a munka egészének szervezése, integrálása,
- a tartalmi kutatás

területén. A tapasztalatok már ma is mutatják, hogy a KSH Kollégiumának az a döntése, hogy a prognózisokat a KSH Számítóközpontjában kell elkészíteni, feltétlenül indokolt volt, miután az adatelőkészítés a programozástól, szervezéstől és a prognózistól elválaszthatatlan.

Az eddigi tapasztalatok is mutatják, hogy a következő években a kutatási irány eredményességéhez, a prognózisok tudományos színvonalának emeléséhez szükség van:

- a prognózisokat érintő hazai kutatások eredményeinek összegyűjtésére, értékelésére, valamint egyes eddig nem kutatott területek és tudományágak bevonására,
- az egymásra épülő népességi és társadalmi előreszámítások rendszerbe foglalására, integrálására,
- a felhasznált módszerek felülvizsgálatára, a nemzetközi módszertani eredmények adaptálására,
- a szükséges kiinduló adatállományok összeállítására és rendszerezésére, a jövőben esetleg ezeket kiegészítő adatfelvételekre,
- a társadalmi-demográfiai prognózisok eddigi módszertani gyakorlatának összefoglalására,
- az előreszámításokhoz szükséges módszertanok kidolgozására.

Végül világosan kell látnunk azt a tudományos és politikai felelősséget, amely e kutatási irány és az abban dolgozó kutatók munkájával függ össze. A tudományos felelősség az elmúlt időszakban létrejött és a tudományos színvonalat érintő elmaradással, a prognózisoknak a társadalomtudományi kutatásokon belüli szerepnövekedésével függ össze. A politikai felelősség alapja az a népesedési helyzet, ami hazánkat a következő évtizedekben jellemzi, a népesedési korlátok, adottságok teljesebb feltárásának szükségessége, a népesedéspolitika jobb megalapozása, azaz a gazdasági és politikai döntések megfelelőbb előkészítése. A politikai felelősséget növeli a népességcsökkenés és a körülöt-

te kialakult politikai-irodalmi vita; ez önmagában is a tudományos színvonal emelését, a szakmai-tudományos nyilvánosság bővítését és a kutatóknak a jövőbeni különböző vitákban való aktív részvételét igényli.

FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI PROGNÓZISOK AZ
1981-2000 KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN

A távlati tervezés és a társadalmi-demográfiai prognózisok

A népgazdasági tervezésben a hagyományosnak tekinthető gazdasági tervezési jelleg az elmúlt évtizedben fokozatosan szélesedett és elsősorban a hosszú távú tervezésben egyre inkább megfogalmazódtak az igények és lehetőségek a gazdasági tervezés társadalmi tervezéssel való kiegészítésére. Különösen fontosá vált a társadalmi tervezés kiszélesítése a jelenlegi, 1978 óta folyó hosszú távú tervezési szakaszban, mivel a gazdasági folyamatok mennyiségi mozgástere bizonyos mértékig leszűkülte, a fejlesztési feltételek meghatározottsága jelentősen erősödött. Ebben a helyzetben nagyon lényeges feladat volt, hogy a fejlődési pálya automatizmusait, a spontán folyamatok hatását kellő pontossággal fel tudjuk mérni, mert csak így alakíthatók ki olyan fejlesztési stratégiák, amelyekkel a társadalmi fejlődés hosszú távon érvényesülő folyamatai kellő időben és módon befolyásolhatóak.

A népgazdasági tervezés hagyományos, gazdasági jellegű módszertanában, különösen a rövid- és középtávú tervezésben a demográfiai folyamatokból a munkaerőforrás, illetve az oktatással kapcsolatos infrastruktúra nagyságát meghatározó népesség jelentette a legfontosabb információt. A hosszú távú tervezés kettős értelemben is nagyobb lehetőséget biztosított a demográfiai tényezők figyelembevételére: egyrészt lehetőség nyílt a gazdasági tervezés szempontjából másodlagos demográfiai folyamatok jövőbeni alakulásának feltárására, másrészt jobban körülhatárolhatóak voltak azon feszültségcövek, amelyek a népgazdaság különböző részterületein e folyamatokból fakadnak.

A távlati tervezésben a meghatározottságok többsége már csak viszonylagos önállósággal bír, hiszen a 15-20 éves időtávon számos demográfiai folyamat iránya is megváltoztatható. Elegendő arra utalni, hogy 20 éves periódus elegendő lehet a termékenységi magatartás tartós megváltoztatására, de egy egész generáció iskolázottsági színvonalának átalakítására is. Ennek ellenére a determinizmusok bemutatása, a folyamatok bizonyos foku tehetetlenségét tükröző,

a multból fakadó változatlan tendenciák előrevetítése is számos ellentmondás feltárását teszi lehetővé. Természetesen a népesedési folyamatokban ilyen hosszabb időszakra már elengedhetetlen alternatívák készítése, ami további lehetőséget teremt az egyes folyamatokban bekövetkező változások ütköztetésére, a tervezés tényleges mozgásterének körülhatárolására. A tervezés során fontos szerepet játszanak a tiszta demográfiai típusu meghatározottságok, mint az egyes korosztályok számának változása, a munkaerőforrás, a kor szerinti rétegek /fiatalok, öregek/ összetételének alakulása. Emellett minden tervezési folyamatban megjelennek a kevésbé szigorú, irányát tekintve is gyorsabban változó folyamatok, mint a területi mozgások fő iránya a város-vidék relációban, illetve mélyebb regionális összefüggésében, a társadalmi fejlődés által determinált házassági, termékenységi magatartás változásának főbb tendenciái.

A jelenlegi hosszú távú tervezés társadalmi problémájának egyik kulcskérdése a család és társadalom viszonya, a család funkciójának változása, a nagycsaládok felbomlásának folyamata volt. Ez indokolta, hogy a korábbi tervezési gyakorlattól eltérően a családok számának, strukturájának meghatározására nagyobb hangsúlyt helyezünk, ezek hatását már a tervezés kezdeti szakaszától folyamatosan figyelemmel kísérjük. A népszámlálási bázisra épülő, területi alapból felépített népességprognózis csak a távlati tervidőszak végére készült el, így megalapozott, erre támaszkodó család- és háztartásprognózis kidolgozására nem kerülhetett sor. Ennek ellenére több bizonytalan hipotézist is elfogadva készültek bizonyos előreszámítások e vonatkozásban is, mert az infrastrukturális feszültségek feltárásához ez elengedhetetlenül szükségesnek látszott.

A demográfiai adottságok meghatározását, az egyes folyamatok lehetséges változásának alternatív utjait a különböző időtávra készülő prognózisok teszik lehetővé. A demográfiai folyamatok mozgásterének feltárását a hipotézisek alternatív kidolgozásával lehet biztosítani. A hosszabb távra készülő prognózisoknál, így az 1978 óta folyó hosszú távú tervezéshez készített előrejelzéseknél is törekedtünk arra, hogy szétválasszuk a befolyásolható, de alapvetően nem változtatható elemeket a tendenciákat döntően meghatározó tényezőktől. Az elmúlt időszakban készített népességprognózisoknál is megtalálható e kettősség: a népesség egészségi állapotának alakulása - amely nyilvánvalóan csak hosszabb távon változtatható - befolyásolta a hosszabb távra készített prognózisokat, elsősorban a halálozások számának alakulásán keresztül, de az ezredfordulóra vonatkozó népességszámot lényegesen kevésbé determinálta, mint a termékenység alakulása.

A termékenységi magatartás, amely alapvető hatást gyakorol a népesség reprodukciójára a tervezési folyamatban is nagy jelentőséggel bír. Közvetlenül hat számos, a tervezésben fontos tényezőre, a női foglalkoztatástól az infrastrukturális fejlesztések alakulásáig. Miután ennek hatása különböző módon jelentkezik az egyes időszakokban, az 1980-as, illetve az 1990-es évtizedben, befolyásolási lehetősége is időszakonként eltér egymástól, így a variánsképzést szükséges volt időben strukturálni. Az 1980-as évtized végéig cselekvési lehetőségeink e tekintetben szűkre szabottak, így inkább a tervidőszak második felére vonatkozóan nyílt tényleges lehetőség alternatív pályák felvázolására. Az alternatívák kidolgozása azért is elengedhetetlen e prognózisoknál, miután a döntési pontok, tendenciaváltozások megjelölésével egymástól alapjaiban eltérő folyamatok felvázolása is szükségessé válhat.

Itt két tényezőre szeretnék utalni: nyilvánvaló, hogy a következő időszakban az urbanizációs folyamatok lelassulása, esetleges megfordulása a területi mozgások multtal ellentétes változása, a falu népességmegtartó képességének erősödése a népesség területi elhelyezkedése mellett a népesség termékenységi, sőt iskolázottsági szintjét is lényegesen befolyásolhatja. A másik tényező, amelyet ki kell emelni, a termékenység változása, amely a népesedéspolitikai intézkedésektől, az általános gazdasági helyzettől, a tudati tényezőktől függ, s így a termékenység 1990-es évtizedbeli alakulása a további mérsékelt csökkenéstől egy viszonylag jelentős javulásig széles sávban változhat. A távlati tervezés során a prognóziskészítéssel ezen alternatívák bemutatása azért volt lényeges, mert így lehetett a főváros népességcsökkenésének, előre-gedésének várható mértékéről, a falusi népesség kedvezőtlen korösszetételéről, a városokban várható infrastrukturális feszültségekről viszonylag átfogó képet kapni.

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a demográfiai-társadalmi prognózisok átfogó rendszere lett volna szükséges ahhoz, hogy a távlati tervezés információs és adatbázisa teljesen megalapozottá váljon. A társadalmi-demográfiai prognózisrendszer, amelynek tartalmaznia kell az országos és területi népességprognózisok mellett a család- háztartásprognózist, a népesség egészét átfogó iskolázottsági és foglalkoztatási prognózist, valamint a társadalmi strukturaváltozásra vonatkozó prognózist is, csak részlegesen készült el. Voltak azonban olyan területek, mint az iskolázottságra vonatkozó előreszámítások, ahol egyes területekre részletes előreszámítás is készült /mint pl. a felsőoktatásra vonatkozóan/, de néhány területen nem sikerült biztosítani a prognózisok kidolgozását. Ennek hangsúlyozása azért lényeges, mert éppen ebből adód-

nak azok az ellentmondások, problémák, amelyekről beszélni szeretnék. Ezek nem érintik a demográfiai-társadalmi prognózisok és a hosszabb távú társadalmi fejlődés minden területét, inkább azokat emelném ki, amelyek viszonylag megalapozottabb előrejelzésre épülnek.

A fejlesztéspolitika és a társadalmi-demográfiai prognózisok kapcsolódási pontjai 1981-2000 között

Az előzőekben elsősorban azt próbáltam érzékeltetni, hogy milyen célt kell vagy kellett volna szolgálnia a társadalmi-demográfiai prognózisoknak. Az említett "adatbázis" funkció, a változatok tervezés megalapozását szolgáló funkciója mellett két közvetlen, illetve közvetett célja is van e prognózisoknak: közvetlen tervezési jelentőségű az ellentmondások, a tendenciaváltozások feltárásának lehetősége, amely részben az infrastrukturális ellátottsághoz, részben a korstruktúrához kapcsolódóan minden időszakban bemutatható. Melyek voltak ezek közül az 1981-2000-re vonatkozóan a legfontosabbak? Ugy gondolom, hogy a tényleges sorrend felállítására nélkül több tényező emelhető ki, mind az infrastruktúra, mind a korstruktúrájával kapcsolatban.

A városi népesség számának további erőteljes növekedése, amelyre eddig előrejelzéseink utaltak, feltehetően politikai oldalról is kikényszeríti a városi, ráfordításigényesebb infrastruktúra fejlesztését, egyben pótlólagos munkahelyteremtő termelő beruházásokat is biztosítani kell annak érdekében, hogy a városi népesség munkaerőgondjai megoldhatóak legyenek. Ez a folyamat azonban azt is jelentené, hogy a falu népességmegtartó képességének célja nem valósulhatna meg, s ez a falusi infrastruktúrában felhalmozott nemzeti vagyon fokozatos elvesztését jelentené.

Az infrastruktúrának területi, településbeli differenciái különösen erősen érvényesülnek az aprófalvakban, a külterületen élő népesség esetében. Az itt élő népesség a lakosságnak ma mintegy 12 %-át teszi ki és számukra komoly problémát jelent az alapvető infrastruktúra /iskola, orvosi rendelő, óvoda/ elérése. A települések csak egy részét képezik az u.n. kedvezőtlenebb mezőgazdasági adottságú térségeknek /nem mindegyikük sorolható ide/, ahol a demográfiai erózió már ma is jelentős, s ahol jelenleg több, mint 2,5 millió ember él. A következő két évtized során e területek fejlesztési, visszafejlesztési irányainak kijelölése a fejlesztéspolitika egyik lényeges kérdésévé válik.

A jelenlegi térbeli infrastrukturális feszültségek jól mérhetőek az egyes megyék, vagy településkategóriák különböző ellátottsági mutatójával. Az 1980-as népszámlálás, illetve a rendelkezésre álló adatok, valamint a népességprognózis területi megközelítésű vizsgálata lehetővé tette, hogy a jelenlegi adottságok alapján előrejelezzük a következő egy-két évtizedre e mutatók változását. Nyilvánvaló, hogy ennek inkább majd a következőkben említendő feladat kijelölésénél, azaz a közvetett funkcionál van nagyobb jelentősége, mivel ennek alapján a területi differenciák kiegyenlítésének fő irányai kijelölhetőek. Természetesen nem szabad megfeledkezni arról, hogy a területi népmozgások, a vándorlási mozgalom intenzitása, iránya a "nehezen" prognosztizálható elemek közé tartozik, így ezen a területen elengedhetetlen variánsok kidolgozása.

Társadalompolitikai megfontolások alapján is a rangsorban talán a legfontosabb feladat az infrastruktúra területén a lakásszükségleteknek a minél jobb kielégítése. Ezt támasztják alá az országos népességprognózis, illetve az ehhez kapcsolódó család-előreszámítás eredményei is. A társadalmi-demográfiai prognózisok azért is voltak nagyon lényegesek e tekintetben, mert két kérdéskörre is választ tudtak adni: egyrészt, hogy a városi lakáshiány a területi mozgások multbeli tendenciáinak folytatódása esetén még az 1990-es évtizedben is várhatóan fennmarad. Másrészt a házasságkötések számának csökkenése, a válások magas szinten való stagnálása, a halálózás általi házasságmegszűnések növekedése a korstruktúra miatt azt indokolná, hogy a családos háztartások száma csökkenjen.

Ugyanakkor éppen a társadalmi-demográfiai prognózisok mutatták ki a töredék családok számának várható növekedését, a többgenerációs együttélési hajlam további csökkenését. A lakásfejlesztéssel szembeni mennyiségi igényeket ezek a folyamatok feltehetően ellentétes irányba befolyásolják, amelynek alapján prognosztizálható, hogy a családok számának változása érdemben nem növeli, vagy csökkentheti a lakásigénylők számát. Itt is kiemelendő, hogy ugyanakkor e prognózisok is felvetették annak a lehetőségét, hogy a többgenerációs együttélésre alkalmas lakások építése csökkenthetné a lakásra várakozó családok számát.

A népesség korösszetételének alakulását vizsgálva az ország lakosságának öregedési folyamata mellett elsősorban területi megközelítésben számos feszültség mutatható ki. Már 1970 és 80 között az ország településeinek korstruktúrája szélsőségesebbé vált, mind a "fiatalabb" mind az erőteljesen "ö-

regedő" települések száma és az itt élő lakosság aránya is nőtt. Az ország viszonyai demográfiai szempontból szélsőségesebbé váltak. A fiatal korösszetételű települések döntően az ipari tengely mentén helyezkedtek el, s az évtized során előnytelenebbé vált az alföldi városok korösszetétele. Az 1980-as, illetve 1990-es évtizedre a migrációs tendenciák folytatódása, ütemének csökkenése esetén is a következő feszültségre számíthatunk:

A vándorlásokban résztvevők jelentős részét, mintegy 1/3-át, a multbeli tapasztalatok alapján a 24 évnél fiatalabb korosztályok jelentik, s ez alapvetően befolyásolja a jövőbeni születések területi alakulását. Már az 1980-as évtizedben számos ellentmondás jelentkezett evvel kapcsolatban, de az 1990-es évek második felében a prognózisok szerint a gyerekek közel fele "vidéki" városban fog születni, s a községek részaránya 40 % alá súlylyed. Az előzőekben említett infrastrukturális feszültségek, elsősorban a bölcsőde-óvoda hiánya kritikussá válhat, mivel a tapasztalatok szerint a városi nők kisebb arányban nevelik gyermekeiket otthon 3 éves korukig, mint a falun élők.

A városokba irányuló migrációban a fiatalok magas aránya, a városok "fiatal" korösszetétele az iskolázottsági lehetőségekben és szintben kedvező előrelépést jelenthet. 1980-ban Budapesten a 18-59 éves népesség 40 %-a rendelkezett középiskolai, vagy magasabb végzettséggel, s a vidéki városokban is 30 %-nál magasabb volt ez az arány. A városok kedvezőbb iskolázási lehetőségeit kihasználva az ezredfordulóra a munkaképes korosztályok iskolázottsági szintje lényegesen növelhető. Ugyanakkor ezen előrejelzett tendenciákból két feszültséggóc tárható fel:

- a községi népesség iskolázottsági szintje lényegesen elmaradhat ebben az esetben a városok, illetve a fővárosi lakosság iskolázottságától. Ez kedvezőtlenül érintheti a távlati tervezés társadalompolitikai céljai között is kiemelt célként szereplő esélyegyenlőtlenségi tendenciák csökkentését. Természetesen elsősorban az aktív népességgel összefüggésben jelentkezik e probléma, de az idős, nyugdíjas korosztályoknál a differenciák még jelentősebbek. Az idősek esetében a prognózisok sem számoltak a területi struktúra lényeges megváltozásával, így a feladat az ebből fakadó különböző igények rugalmas, megfelelő kielégítése;
- a másik problémát a magasabb iskolai képzettség és az ennek megfelelő foglalkoztatás jelenti. A következő időszakban a magasabban kvalifikált munkaerő abban az esetben szolgálja jól a gazdaság érdekeit, ha a képzés rugalmassága, általános jellege megfelelően biztosítja az e-

setleg többszöri át- és továbbképzés lehetőségét. Az iskolázottságra vonatkozó prognózisok éppen e tekintetben tudtak kevesebb információval szolgálni, hiszen a minőségi jegyek megragadása tulzott feladat lett volna.

Az iskolázottsággal kapcsolatban elsősorban a felsőoktatásra vonatkozóan kidolgozásra került a munkaerőszükséglet és felsőoktatási kibocsátás összehasonlítása. Ennek alapján kimutatható volt egyes területeken az ezredfordulóig történő jelentős tulképzés veszélye. Ilyen a főiskolai szinten a műszaki, mezőgazdasági végzettségűek, valamint az egyetemi szintnél a mezőgazdasági és egészségügyi diplomával rendelkezők területe. Ugyanakkor az alulképzés feltehetően jelentős marad a közgazdasági és a jogi képzés esetén.

A korstruktúra változásához és a munkaképes koru népesség vándorlási hajlandóságához kapcsolódóan a társadalmi-demográfiai prognózisok jelezték, hogy a különböző településtípusokat tekintve a munkaerőprobléma már az 1980-as évtized végén jelentősebbé válhat. A népesség városba vándorlása, ezen belül is a fiatalok magas aránya jelentősen megnöveli a városi munkalehetőségek iránti igényt, annak ellenére, hogy az 1980-as évek elején a faluból történő elvándorlás intenzitása az 1970-es évtizedhez képest csökkent. A munkavállalási koru népesség növekedése a városokban 1980-1990 között a prognózisok szerint meghaladja a 250 ezret, az 1990-es évtizedre ezek további 300 ezer fős növekedést jeleznek.

Ennek alapján a fejlesztéspolitika számára több lehetséges választási alternatíva adódik: a munkahelyteremtő beruházások, fejlesztések városi koncentrációjának erősítése, mértékének növelése, vagy a jelenlegi társadalompolitikai céloknak megfelelően a falu népességmegtartó szerepének erősítése, elsősorban az infrastrukturális fejlesztés prioritásán keresztül. A faluból való elvándorlás csökkenése a foglalkoztatási probléma egy másik vetületét, az ingázást erősítheti. Magyarországon több, mint 1,2 millió ember ingázik jelenleg, s nyilvánvaló, hogy a lassabb elvándorlás egyúttal a tömeges méretű ingázás tartós fennmaradását okozza. Mindezekből következik, hogy a hosszú távu fejlesztéspolitikának kettős követelményt kell kiépiteni:

- a városi munkaerőforrás viszonylag gyors növekedése miatt munkahelyteremtő beruházásokra lesz szükség a "vidéki" városokban már az 1980-as évtized végétől;

- a jelentős mértékű ingázás igényli az ingázás feltételeinek javítását /pl. közlekedési lehetőségek bővítését/, az ingázó életmód hátrányos tényezőinek lehetőségek szerinti maximális csökkentését.

A társadalmi-demográfiai prognózisok, a távlati tervezés különböző koncepciói a társadalmi fejlődés egyik legkritikusabbnak ítélt kérdésének tekintette az idősök helyzetéből, ellátásából fakadó problémák megoldását. Nem Magyarország az egyetlen, ahol e problémakör jelentősége az elmúlt időszakban megnövekedett, hanem az átlagos életkor meghosszabbodásával világ viszonylatban is kiemelkedő kérdéssé vált. Az idősokorukhoz kapcsolódó tervezési problémák részben a kor szerint, részben területi vonatkozásban jelennek meg.

Az idősokoruk szociális, egészségügyi problémái leggyakrabban a legidősebb /75 éven felüli népességnél/, illetve az egyedülélő idősoknél jelentkeznek. A 75 éven felüliek 20 év alatti mintegy 100 ezres növekedését a városokban élő öregokorú népesség számának emelkedése okozza. Ugyanakkor e korosztályok több, mint 40 %-a az ezredfordulón is községekben fog élni, ahol az ellátás nehézségei minden tekintetben jelentősebbek. A probléma megoldásának sürgősségét támasztja alá az előrejelzés abból a szempontból is, hogy az idős népességen belül különösen kiemeli az egyedül élők számának emelkedését. Az egészségügyi, szociális gondozás hosszú távú fejlesztésében éppen ezért a prioritások között különös hangsúlyt kapott az öregekkel kapcsolatos gondoskodási formák bővítése.

A hangsúly azonban egyik területen sem az intézményi fejlesztések /szociális otthonok, napközi otthonok/ növelésén volt, bár e területeken már ma is számos feszültség nehezíti az ellátást. Az idősok ellátásában a kiemelt hangsúlyt a házi gondoskodás, az otthoni környezetben való ellátás kapta, amelynek egyik előfeltétele a megfelelő képzettséggel rendelkező "szociál-worker" képzés megvalósulása. Kiemelem, hogy a demográfiai-társadalmi prognózisok e területen szorosan összekapcsolódtak. Az országos és területi népességprognózis, az iskolázottsági prognózis, illetve az egészségügyi ellátásra vonatkozó prognózis együttes felhasználása tette lehetővé, hogy e probléma kellő mélységben feltárható legyen.

Az idős népességgel kapcsolatos területi vonatkozású kérdésekre már utaltam az infrastrukturális feszültségek felvázolásánál. A városi idősok számának növekedése, a falu és a főváros fokozatos öregekedése kórházi és járóbeteg ellátás, a szociális étkeztetés biztosítása területén eltérő sulyal jelentkez-

nek, de közös jellemzőjük, hogy speciális cselekvési program tovább már nem halasztható egyik területen sem. A prognózisok, a hosszú távra készülő koncepciók készítése során kiemelkedtek az idős népesség egy speciális rétegének, a kistelepüléseken élőknek a problémái. Az aprófalvakban, illetve külterületen lakás a többoldalúan hátrányos helyzet egyik okaként jelentkezik, amelyre a társadalmi prognózisok is rámutattak. Az ott élő fiatalabb népesség számára a vándorlás, a városba, illetve nagyobb településre való elköltözés a probléma megoldását jelentheti, ugyanakkor az idősek többnyire nem lépnek erre az utra.

Változás-tűrőképességük már kicsi, így a társadalmi cselekvés útja csak az lehet, amely az itt élő öregek számára a megfelelő ellátás intézményei szervezeti feltételeit megteremti. Például Szabolcs-Szatmár megyében a kistelepülések és tanyak népességének átlagosan 17-20 %-a 60 év feletti, s csak 40-45 %-uk munkaképes koru, azaz ezeket egyértelműen demográfiailag erodált területként kell kezelni. Ha külön vizsgáljuk a tanyak népességének mai összetételét akkor megállapíthatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben csökkenő tendenciát mutatott a 14 év alatti népesség aránya és nőtt a 60 éven felülieké. Az 1980-as népszámlálás adatai szerint az apró és kistelepülések, a 100 főnél kisebb népességű települések 65 %-a, majdnem kétharmada erősen öregedőnek tekinthető, azaz a 60 évesnél idősebbek felülreprezentáltak az adott településen az országos átlaghoz képest.

A demográfiai-társadalmi prognózisok következtetéseiből fakadó feladatok az 1982-2000 közötti időszakban

Az előzőekben kiemelt feszültségek, legkritikusabb pontok bemutatása során számos területen már utaltam a hosszú távú cselekvési programok szükségességére. A feladatok kijelölésénél éppen ezért nemcsak a prognózisokból közvetlenül adódó döntési csomópontokat érinteném, hanem a tervezés egyes részterületeit is, amelyekben az előrelépés irányai, a prioritások tisztázhatóak.

A népességelőreszámításokhoz, általában a demográfiai előrejelzésekhez szorosan kapcsolódó problémakör az egészségügy és népesedési helyzet kapcsolata, összefonódási pontjaik körülhatárolása. Sajátos kapcsolatukat egyrészt jelzi a nők egészségvédelméhez, egészségügyi ellátásához fűződő feladatok. Népesésgpolitikai célkitűzéseink, a prognózisokban szereplő magasabb termékeny-

ségi szint elősegítése, minél egészségesebb és kiegyenlítettebb generációk születése érdekében egészségügy-politikánk egyik kulcskérdése kell hogy legyen az anya, csecsemő- és gyermekvédelem ellátásának javítása. Természetesen a születések számának növelése korlátozottan befolyásolható anyagi, vagy más eszközökkel, de egészségesebb generációk nevelése elérhető az egészségügy említett területén való megfelelő fejlesztéssel, a szervezeti és intézményi feltételek biztosításával.

A népgazdasági tervezésben, így a távlati tervezésben sem lehet azonban e problémák megoldását csupán az egészségügy fejlesztésén keresztül megvalósítani, ehhez a foglalkoztatáspolitikában a terhesség alatti foglalkoztatás, a gyermekgondozás melletti foglalkoztatás megfelelő alakításával, az infrastrukturális fejlesztés indokolt igényeknek megfelelő fejlesztésével, a család-gondozás színvonalának javításával is hozzá kell járulni. A népesedési helyzet elengedhetetlen javítása, amelyre a társadalmi-demográfiai prognózisok is rámutattak a kedvezőtlen korstruktúra felvázolásával, a területi differenciák kiéleződésével, oly módon valósulhat csak meg, ha az egészségügyi fejlesztések prioritását biztosítjuk, a megelőzés és szűrés területén mennyiségi és minőségi értelemben előrelépünk. A megelőzés és gondozás egységes rendszerének létrehozása szükséges azonban ahhoz, hogy a területileg differenciált összetételű népesség megfelelő ellátását biztosítani lehessen.

A népgazdasági tervezésben, s különösen a hosszú távu tervezésben a demográfiai tényezők közvetlen hatását nemcsak a születések alakulása jelenti, mint ahogy erre utaltam, hanem olyan tényezők figyelembe vételét is, mint az iskolai képzettség változása az aktív népességen belül. Ennek tervezése azért nagyon lényeges, mivel a következő időszakban, fejlesztéspolitikánkban a szellemi tőke hasznosulása meghatározó fontosságu lehet. E tekintetben a prognózisok figyelemfelhívó szerepet töltenek be. A feltételezett, az 1980-as évtizedre nagyjából meghatározott iskolázási feltételek biztosítják, hogy a népesség, különösen az aktív kereső népesség iskolázottsági szintjében az elmúlt harminc esztendőhöz képest lényeges mennyiségi előrelépésre nem számíthatunk.

Telítődési ponthoz érkeztünk, amikor két alapvető alternatíva vázolható fel: további mennyiségi előrelépés mind közép-, mind felsőfokon, vagy a másik út, amelyen a minőségi elemek erősítése, a képzés rugalmasabbá tétele a fő cél. Természetesen leegyszerűsített alternatívákat említettem, de a társadalmi-demográfiai prognózisok és a fejlesztéspolitika közötti kapcsolat talán jól szemléltethető ennek alapján. Nyilvánvaló, hogy az első változat az 1990-es

évtizedre már érezhető "növekedéshez" vezetne. Erre a nemzetközi összehasonlitások alapján elsősorban a felsőfoku végzettségiek tekintetében van szükség, mert a nemzetközi versenyképesség megőrzéséhez a szellemi potenciál további növelése elengedhetetlen. Ennek alapján készült több változatban erre vonatkozó prognózis, de ebben sem volt lehetőség annak megválasztására, hogy milyen minőségi elemek erősítése szükséges a mennyiségi növelés mellett.

A másik variáns, amely a foglalkoztatáspolitikai előrejelzéseket figyelembe véve fogalmazza meg az oktatásfejlesztés céljait, alapvetően képes biztosítani az átképzés, továbbképzés megvalósítását. A társadalompolitikai prognózisok közül a foglalkoztatási előrejelzések kiemelése itt azért lényeges, mivel ez mutatott rá arra, hogy a jövőben a maitól lényegesen eltérő foglalkoztatási strukturára, s ennek megfelelő képzettséggel rendelkező szakemberekre lesz szükség. A prognózisok alapján is megalapozottnak tűnt, hogy a két változat "tisztán" nem valósítható meg, s ez vezetett olyan fejlesztési elképzelések megfogalmazásához, fő irányok kijelöléséhez, amely a két ut "kevert" megvalósítását tartalmazzák.

A népességprognózisok és oktatástervezés kapcsolata azonban a "hagyományosnak" tekinthető infrastrukturális fejlesztésekben is megnyilvánult. A demográfiai hullám átvonulása az oktatási intézményrendszeren megfelelően segítette a népgazdasági tervezés hosszabb távú prioritásrendszerének időbeli strukturálódását. Nem csupán arról volt szó a tervezés jelenlegi szakaszában, hogy az 1980-as évtized második felétől a középiskolai igények ugrásszerű növekedése várható, vagy az 1990-es évek közepén növekedő bölcsődei- óvodai igényekkel kell számolnunk, hanem arról is, hogy mely területeken érdemes új fejlesztéseket megvalósítani, hol kell csupán átmeneti megoldásokat biztosítani. Ennek egyik elemét éppen a regionális összefüggések jelentették, ahol a városi infrastruktúrával szembeni terhelések ugrásszerű növekedése viszonylag jól előrebecsülhető.

A feladatok kijelölése, amelyben e prognózisok is fontos szerepet játszottak még számos területen segítették a távlati tervezés stratégiai elveinek kialakítását, a fejlesztéspolitika prioritásának időbeli tagolását, esetenként az egyes területek egymás rovására megvalósítható prioritásának kijelölését is. Nem lehetett e tanulmány célja, hogy az előrejelzések által jelzett összes problémát, illetve az azt szolgáló megoldásokat felvázoljam. Már csak azért sem tartottam ezt szükségesnek, mivel a következő előadások mélyrehatóbban, szakszerűbben elemzik az egyes területek kérdéseit.

Zárógondolatként szeretném kiemelni, hogy a demográfiai tényezőkkel kapcsolatos, talán legfontosabbnak tekinthető probléma a távlati tervidőszakban a nyugdíjkort meghaladó idős korosztályok gondjainak megoldása lesz. Ennek megoldásában való érdemi előrelépés a következő egy-két évtizedben a társadalmi-demográfiai prognózisok sikerét is jelentené.

NÉPESSÉGELŐRESZÁMITÁSOK KÉSZÍTÉSE ÉS MÓDSZERTANA;
TAPASZTALATOK ÉS TEENDŐK

Negyedszázada készülnek rendszeresen népességelőreszámítások Magyarországon. A tudományos szeminárium nem kötődik ehhez az évfordulóhoz, mégis készíttet annak vizsgálatára, milyen helyet foglal el az új, 1981-2001 időszakra szóló népességelőreszámítás a demográfiai prognóziskészítés hazai történetében. Bár az új népességelőreszámítás eredményei még publikálás alatt vannak, a megbízhatóságról - természetesen - csak részleges információk van és nincsen még teljeskörű tapasztalatunk a felhasználásról sem, a prognózis jellemzőiből és végrehajtásából arra következtethetünk, hogy az kitüntetett szerepet játszik a demográfiai prognosztika hazai gyakorlatában. lezár és egyben nyit egy szakaszt ebben a gyakorlatban.

Azok az ismérvek, melyek a megállapítást alátámasztják, az alábbiakban foglalhatók össze:

- a/ Lényegesen megváltoztak az előreszámítás készítésének feltételei. A kidolgozás egészében a Központi Statisztikai Hivatalban történt. Ezzel az adatbázis közvetlenül hozzáférhetővé vált, az elkészítés a demográfiai kutatások bázisintézményeinek fennhatósága alá került, csökkent a tervezéstől való függőség. Ugyanakkor megnövekedett a prognóziskészítők felelőssége, ami - a tapasztalat szerint - jó hatással volt a megalapozottságra is.
- b/ Megteremtődtek - részben az előbb mondottak, részben a hazai demográfiai kutatások fejlődése, végül a számítástechnikai - módszertani fejlesztés eredményeképp - a területi részletezettségű, rendszeresen ismételt népességelőreszámítások kidolgozásának feltételei és adottak a sokirányú továbbfejlesztés lehetőségei.
- c/ Jelentősen bővült az eredmények felhasználásának köre, ezen belül arányeltolódás is bekövetkezett a tudományos célú felhasználás irányába. Ezt kiváltotta és biztosította is az a körülmény, hogy a mostani előreszámítás nem "egyszerűen" a tervezés megrendelésére ké-

szült, hanem a "Népesedés és népesedéspolitika" tárcaszintű kutatási főirány keretében két kutatási irány alapfeladataként is került kidolgozásra. Az előreszámítás a "Társadalmi-demográfiai prognózisok" kutatási irányon belül alapja a további prognózisoknak, kapcsolódik a "Népesedéspolitika" kutatási irányhoz is, a távlati népesedéspolitikai koncepció szerves részének tekinthető.

d/ Bebizonyosodott nemcsak az előreszámítás készítői számára !/, hogy indokolatlanok az aggályok a jövőt feltérképező, számító és rendszerező kutatómunkával szemben. A magyar demográfia képes reális és tudományosan megalapozott választ adni a népességfejlődés új szakaszából adódó problémákra. Az Intézet - együttműködve elsősorban a társfőosztályokkal és a Számítóközponttal - sikerrel oldotta meg e nagyszabású feladatot.

e/ A népességelőreszámítás - általában a prognosztika - központi kutatási feladattá vált nemcsak abban az értelemben, hogy deklaráltan kiemelt feladat lett, hanem tartalmilag is: integráló szerepet játszik a kutatásokban, készített arra, hogy az előretétekintés a kutatómunka szerves része legyen, szükséges jellemzője a fokozott interdiszciplinaritás.

Az új előreszámítás kidolgozásának előkészítése 1981-ben kezdődött és részben új, nagyjából a megszokott szervezési keretek között készült. A munkát - mint korábban - az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportja fogta össze. A Munkacsoport több alkalommal áttekintette a kidolgozás állását, megvitatta a hipotéziseket, a részeredményeket; döntéseket hozott, állást foglalt a további menetekre vonatkozóan. A konkrét szervezés, a hipotézisek és módszerek kimunkálása a Munkacsoport Szakértői Testületének volt a feladata. A Testület magját az Intézet és a Népesedésszociológiai Főosztály szakértői alkották, kiegészítve az OT és a KSH Számítóközpont munkatársaival.

A kétéves munka végtermékét az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportja hagyta jóvá és tett javaslatot a tervezésben történő felhasználásra. A szervezés új elemét kétségtelenül a KSH Számítóközpont belépése jelentette, melynek érintett munkatársaival igen gyümölcsöző együttműködés alakult ki. Gyakorlatilag itt készült a teljes előreszámítás: az adatállomány, az előkészítő számítások, a változatok kidolgozása, nyomtatása, az eredmények megőrzése.

Az új népességelőreszámítás kidolgozása során számos közbeeső és próba-előreszámítás készült, számuk meghaladja a harmincat. Ezek kisrészben - elkerülhető - mellékvágányok voltak, döntően viszont a végső prognózist alapozták meg, illetve külön igényeknek, kutatási céloknak tettek eleget.

A publikálásra kerülő prognózis végül egy technikai és három érdemi változattól áll.

A technikai változat a vándorlás hiányával, az 1980. évi termékenység és halandóság állandósulásával számol. Az össznépességre vonatkozóan lényegében azt mutatja, hogy mekkora a feltétlenül bekövetkező természetes fogyás az előttünk álló időszakban.

A három érdemi változat a jövőbeni népességfejlődés egy-egy valószínű irányát tükrözi. A változatok három-három különböző termékenységi és halandósági, valamint egy vándorlási hipotézisre épülnek. A változatok mind a termékenység és a halandóság, mind a népesség száma tekintetében alsó, középső és felső értékeket adó előreszámítások, ezzel a jövőbeni népességfejlődésre egy sávot határoznak meg.

Az előreszámítás 44 területi alapegységre készült: Budapest, öt megyei város, megyék városai és községei. Minden területi egység népességének előreszámítása az ismertetett négy változatban készült. Az előreszámítás az 1981-2001 időszakra évenként, nemek és korévek szerinti bontásban /85 és idősebb együtt/ tartalmazza a hipotézisek szerint várható népességszámokat. Az országos népességelőreszámítás a területi eredmények aggregálásával jött létre.

Részletesebben kell szólni az előreszámítás módszeréről. Ez annál is inkább indokolt, mert egyrészt a népesedési vitákban többször támadás érte a hazai előreszámítások módszerét, másrészt a felhasználók egy része tényadatnak tekinti az eredményeket, utóbb számonkéri az eltéréseket, nem ismerve az eltérések lényegét; harmadrészt a módszert a felhasználók gyakran fetisizálják, a jó nevű eljárásokat részesítik előnyben anélkül, hogy ezek értékéről, alkalmazhatóságáról mélyebb ismereteik lennének.

A hazai gyakorlatban az ENSZ által 1956-ban javasolt komponens-módszert használjuk népességelőreszámításra, lényegében változtatás nélkül. A módszer a népességfejlődést elemi fázisaira bontja /alkotóelemek, komponensek/. Aból indul ki, hogy a népesség létszámát és strukturáját a termékenység, a ha-

landóság és vándorlás közvetlenül meghatározza.

A módszer rendkívül egyszerű és szemléletes, mármint az elvét tekintve. Lényegében három szakaszban valósítható meg:

- a/ A termékenység, a halandóság és vándorlás jövőbeni alakulására vonatkozó fő hipotézisek kidolgozása.
- b/ A fő hipotézisek alapján a korszecifikus termékenységi, halandósági és vándorlási viszonyszámok előrebecslése.
- c/ Ezen előrejelzett viszonyszámok birtokában a népesség továbbszámítása, kiindulva a bázisnépességből az előreszámítási időszak kezdő évében.

A népesség továbbszámítása pontosan követi a népesség továbbvezetésének bevált statisztikai gyakorlatát. Az adott év eleji népességből a korszecifikus halandósági és vándorlási viszonyszámokkal az év folyamán bekövetkező halálozások és a vándorlások számai egyszerűen előállíthatók, hasonlóan az élveszületések száma is a korszecifikus termékenységből és a nők létszámadataiból. Az előrejelzett csecsemőhalandósággal meghatározzuk az év folyamán az újszülöttekből meghaltak számát. Mindezek birtokában a következő év eleji népesség elemi műveletekkel előállítható. Ezt az eljárást a bázisnépességből indulva addig folytathatjuk, amíg a termékenységre, halandóságra, vándorlásra előrebecsléssel rendelkezünk.

Leszögezhetjük, hogy alapjaiban minden ismert népességelőreszámítási eljárás komponens módszerűnek tekinthető, mert implicite az elemi demográfiai változásokig kell visszanyulnia; legfeljebb a végrehajtás módja, eljárása, ezek elnevezése különbözik az ENSZ-módszertől.

Akadnak persze kivételek is, melyek erősítik a szabályt. Külön kell szólni az u.n. össznépességszám-előrejelzésekről. Ezek extrapolációs eljárások, a népesség számának trendalakulását próbálják megfogni, illetve a komponenseket a nyers születési és halálozási arányszámok szintjéig veszik figyelembe. Ezzel kapcsolatban - a komoly elvi kifogások mellett - megjegyzendő, hogy európai viszonylatban az össznépesség számának becslése használati értékkel nem bír. Más a helyzet a fejlődő országok esetében, ahol ezek az eljárások igencsak használatosak, de azért, mert a komponens módszerhez nincsenek megfelelő adatok.

Amilyen könnyen érthető a népesség továbbszámítása az előreszámítás során, olyannyira szertaágazóan bonyolult maguknak a jelenségeknek, a termékenységnek, halandóságnak, vándorlásnak előrebecslése, a hipotézisek kidolgozása. Pedig az előreszámítás megbízhatósága döntően attól függ, milyen pontossággal vagyunk képesek a népmozgalmi jelenségek előrebecslésére.

Említettük, hogy a hipotézisek kidolgozása két szakaszban történik: az első fázis a jelenség jövőbeni alakulására vonatkozó fő megállapítások /hipotézisek/ kidolgozása, a második a fő megállapítások alapján korszecifikus előrebecslés, a számításokhoz való konkrét előkészítés szakasza. A gyakorlatban e két szakasz természetesen szoros kapcsolatban van, "tekintettel vannak egymásra".

A hipotézisek, ezek tartalmának ismertetése nem ennek az előadásnak a feladata. Itt a korszecifikus arányszámok, valószínűségek előrebecslésével foglalkozunk részletesen. A komponens-módszerhez korszecifikus arányszámok szükségesek, ezért kézenfekvőnek látszik az egyes korévekhez tartozó arányszámok multbeli trendjeinek előrevetítése. Ez azonban - amellet, hogy ismeretek az eljárás korlátai - eléggé áttekinthetetlen és óriási számítástechnikai apparátust kíván. Ezért - legalábbis jelenleg - előnyben kell részesítenünk azokat a módszereket, melyek néhány jellemző paraméter, összefoglaló mutató előrebecslése, majd ezekből a korszecifikus értékek előállítása útján működnek. Ilyen összefoglaló jellemzők általában a termékenység, halandóság, vándorlás szintje, színvonala, és a korszecifikus arányszámok görbéjének, strukturájának ismertetőjegyei.

Nézzük meg ezek után, hogyan történt konkrétan a termékenység, halandóság, vándorlás előrebecslése.

A termékenység esetében a szint kiváló mutatója a teljes termékenységi arányszám, vagyis az anya kora szerinti élveszületési arányszámok összege. Ez a mutató lényegében úgy interpretálható, hogy egy nő átlagosan hány gyermekkel fejezné be termékenységtörténetét akkor, ha élete folyamán olyan gyakorisággal szülne, mint ahogy azt az adott évben a szülőképes koru nők tették. Az előreszámításnál fő hipotézisként a teljes termékenységi arányszám jövőbeni alakulása szerepelt.

A korszecifikus termékenységi arányszámok strukturája jellegzetes egy-csucsú görbével jellemezhető. Az előreszámítás során ezt a görbét az 1980-ban

megfigyelthez viszonyítva változatlanoknak tekintettük. Ennek a - részben vitatható - megoldásnak két oka volt:

- egyrészt nem rendelkezünk kellően pontos és sokoldaluan kipróbált módszerrel a struktúra előrejelzésére. Vannak ugyan rendkívül biztató kutatási eredményeink, de ezek felhasználása - és főként a 44 területi egységre - még nem történnhetett meg;
- másrészt hiányoztak az idevonatkozó kutatások is, elsősorban azzal összefüggésben, hogy a termékenységben jelentős születésidőztítési módosulások zajlottak le és várhatóak is, nincs jelenleg megbízható képünk ezek várható alakulásáról. Ez egyben a magyarázata is annak, hogy miért nem korspecifikus trendeket vetítettünk előre.

Ugy tűnik viszont, hogy a struktúra-állandósulás feltételezése nem jelentős hibaforrás, részint azért mert itt a nagy változások már korábban lezajlottak, részint pedig amiatt, mert kevésbé befolyásolja az élveszületések számát egy kismértékű módosulás.

Végeredményben tehát minden egyes területi egységre megadtuk a teljes termékenység alakulását különböző hipotézisekben és ehhez hozzárendeltük az 1980. évi, az adott területi egységben megfigyelt - mozgó átlagolással kiegyenlített - korspecifikus termékenységi arányszám-strukturát.

A halandóság jövőbeni alakulásának kezelésekor, minden területi egységben közvetlenül a korszerinti perspektivikus elhalálozási valószínűségeket jeleztük előre. Ez a módszer itt egyrészt alkalmazható, mert a halandóság korszerinti változásai tendenciózusak, sokkal jobban megfoghatók, mint a népese-
déspolitikai intézkedések és más tényezők hatására erősen ingadozó termékenység esetében. Másrészt, mivel ilyen struktúramódosulásra, mint amit a halandóság változása mutat - csak példaként a legalacsonyabb csecsemőkori halandósághoz a középkorúak magas és vészesen növekvő elhalálozási kockázatai párosulnak - még nem volt példa Magyarországon, reménytelen lett volna valamilyen összefoglaló mutató, például a születéskor várható átlagos élettartam használata.

Konkrétan az egyes korévek perspektivikus elhalálozási valószínűségeinek előrejelzésekor lineáris extrapolációt alkalmaztunk, két valószínűsége /1970. és 1980. évi/ egyenest illesztettünk. Ez a megoldás a korévek többségében megfelelőnek mutatkozott a részletesebb elemzések során is. Ahol lényeg-

gesebb eltérések mutatkoznak, az éppen a középkorúak halandósága a maga majdnem exponenciális emelkedésével, de tekintettel arra, hogy 1980 a mortalitás szempontjából rossz év volt, a tévedés itt sem túl jelentős.

Az egyes halandósági hipotézisek szerint a lineáris extrapolációba ütemcsökkenést, szinttartást vagy általános javulást vittünk be a hipotézisnek megfelelően. Annak, hogy a halandóság előrejelzése nem valami sokkal bonyolultabb módon történt, a regionális halandósági kutatások fejletlensége mellett volt egy másik, az adott esetben lényegesebb oka is. Ez pedig a kisebb területi egységek adatainak nagyfokú bizonytalansága a mortalitás szempontjából. A legfiatalabbak korcsoportjában ugyanis a halandóság ma már csak tizezredekben mérhető, míg egy-egy korév népességszáma a jelenlegi területi bontásban ezres nagyságrendű. Így egy-egy haláleset csak több év átlagában fordul elő. Ez egy olyan probléma, amely a megbízhatóság szempontjából nem jelentős, viszont az elvismódszertani korrektség megköveteli, hogy foglalkozzunk vele és megoldjuk. A mostani előreszámításoknál egy technikai eljárást alkalmazunk, amit itt nem részletezek.

A belső vándorlás figyelembe vétele egyike a mostani prognózis jelentős eredményeinek, egyúttal azonban a legnehezebb problémákat is ez okozta az előreszámítások készítése során.

Mindenekelőtt arról kell szólni, hogy a vándorlási statisztikából nem követhető pontosan a népesség mozgása, tekintettel például a ki- és bejelentkezés ellenőrizetlenségére. Azonkívül, amikor a népesség belső mozgását figyeljük, esetünkben a lakóhelyváltozást követjük nyomon, két szempontot kell egyidejűleg szem előtt tartani:

- honnan és hová történik a mozgás?
- változik-e és milyen módon a tényleges lakóhely?

Megjegyezve, hogy utóbbi az esetek egy részében megválaszolhatatlan, elgondolhatjuk, hogy egy-egy vándorlási alternatíván belül a 44 területi egységnél legalább 3000 részhipotézis kidolgozására lenne szükség. Ez még számítástechnika mellett sem megoldható feladat, elengedhetetlen volt a tömörítés, az egyszerűsítés.

Az előkészítő munka során négy vándorlási hipotézisről született döntés. Ezek közül kettő kifejtésre került, kettő a kutatás stádiumában van és egy következő előreszámításnál kerülhet alkalmazásra.

A legutóbbi népességelőreszámítások egyik lényeges tapasztalata: a magyar demográfia képes arra jelenlegi színvonalán is, hogy a mult lényeges mozzanatainak, a jelen tendenciáinak és a belátható jövő adottságainak elemzésével szűk határok között felvázolja a népességfejlődés alternatíváit. Emellett a megelőző kutatómunka és a végrehajtás - elsősorban regionális vonatkozásban - olyan újdonságokkal is szolgált, amelyek új vagy eddig háttérbe szorult kutatási feladatoknak adnak lökést.

A hipotézisek kidolgozását, jobb megalapozását szolgáló módszertan továbbfejlesztése is ilyen időszerű feladat. Az alábbiakban a teljes és részletes ismertetés nélkül erről lesz szó. A belső mozgás termékenységmódosító hatása sürgetően veti fel az egymástól független hipotézisek és az ennek megfelelő számítástechnikai eljárások kidolgozását, beépítését. A kisebb területi egységek előreszámítása a területi komponensek megbízható becslését, ehhez megfelelő eljárások kifejlesztését igényli.

A hipotéziseket hosszabb részletesebb trendek alapján, pontosabb módszerek segítségével, tisztább mutatók alkalmazásával, a kohorszelemzésre jobban támaszkodva kell megbízhatóbbá tenni. Szükséges, hogy az előreszámítás ne csak adottság és módszertani függelék legyen, hanem mutassa is be elemző módon a fő tendenciákat, a hipotéziseket, minősítse azokat, elemezze a megvalósulás feltételeit és esélyeit, értékelje az eredményeket.

Az egyes jelenségek hipotéziseinek kidolgozásánál az alábbi fejlesztéseket javasoljuk:

- a/ Termékenység: A termékenységi hipotézisek kimunkálását a jövőben a kohorszok születési sorrend szerinti termékenységének vizsgálatával érdemes megalapozni, a születési sorrend szerinti termékenységgel az előreszámítást bővíteni. Az új generációk beléptetését termékenységi táblákból nyert perspektivikus mutatókkal célszerű elvégezni.
- b/ Halandóság: A halandóság várható alakulását első lépcsőben hosszabb trendek vizsgálatával és előrejelzésével, majd a differenciális halandóság egyes szempontjainak beépítésével lehet pontosabban körvonalazni. Megoldandó feladat a kisebb területi egységek halandósági viszonyainak megbízható becslése. A számítóprogramot alkalmassá kell tenni arra, hogy több év átlagában bekövetkező egy-egy halálózást is regisztrálni tudjon.

c/ Vándorlás: A vándorlás előrejelzésére irányuló kutatómunkának kell a legintenzívebben fejlődnie. Szükséges olyan adatbázis és módszertan kidolgozása, amelyek a belső mozgás korrektebb vizsgálatát teszik lehetővé. A belső mozgás, általában a terület prognosztizálásánál olyan, elvi-módszertani szempontból helyes eljárásokat kell alkalmazni, amelyek a számítástechnikai lehetőségekkel is összhangban vannak. Növekvő igény a nemzetközi vándorlás figyelembevétele.

A továbbfejlesztéseket oly módon kell megvalósítani, hogy azok szervesen illeszkedjenek az előreszámítások bővülő tartalmához. Az előreszámítások lebonyolítását, a számítástechnikai programokat, az eredmények őrzését úgy kell kimunkálni, hogy a prognózis a KSH adatbankjának részévé válhasson és ebből a Hivatal folyamatosan részletes információkat tudjon szolgáltatni.

A továbbfejlesztésnél állandóan szem előtt kell tartani azt a célt, hogy fokozatosan megteremtődjenek az egységes és részletes társadalmi-demográfiai prognózis készítésének és e rendszer folyamatos működésének feltételei.

V I T A

Meghallgatva a három előadást, tennék egy javaslatot. Az első két előadás széles távlatban általánosan beszélt a társadalmi-demográfiai prognózisokról, azokkal szemben támasztott követelményekről, a továbbfejlesztés irányairól. A harmadik előadás inkább a módszertani kérdésekkel foglalkozott. Javaslom, hogy a vitát inkább az általános kérdésre szűkítsük, már csak azért is, mert Hablicsek László és Szabó Kálmán által felvetett kérdések tulajdonképpen vissza kell hogy térjenek a ma délutáni és a holnapi vitákban.

Provokálva a vitát abból indulnék ki, hogy a népességelőreszámítások alapvetően a tervezés igényeit kell hogy kielégítsék középtávon, hosszútávon. Nem mond ennek ellent az, hogy e prognózisok a tudományos kutatásban is felhasználásra kell, hogy kerüljenek. Világos az is, hogy ez "kéz a kézben" munkát jelent a tervezők és a kutatók között. Ha azért számítjuk előre a népességet, hogy a tervezés ezt felhasználja, kérdezem, lehet-e a népességet előreszámítani a tervezés közreműködése és ismeretei nélkül. A második előadásban sok érdekes választ kaptam arra, hogy a népességelőreszámítás eddig ismert eredményei milyen kívánalmakat, milyen feszültségeket jelentenek a társadalmi-gazdasági fejlődés jövőjére nézve. Tehát egyszerűsítve: tudjuk a népesség jövőjét, tehát tudjuk mit kell tenni a tervezésben.

A kérdés, amelynek a megválaszolásában az érezhető fejlődés mellett kevésbé léptünk előre az, hogy a tervezési ismeretek milyen jövőképet, társadalmi-gazdasági környezetet rajzolnak fel a népességfejlődés számára. Azaz megalapozottabb népességprognózisokhoz tulajdonképpen a tervezés eredményeinek gyors és pontos ismeretei is kellenének. Például, ha a vándorlás prognosztizálásáról beszélünk és ha hiányoznak azok az adatok, amelyek a kisvárosok, illetve nagyvárosok munkaerőhelyzetét jellemzik, akkor a mi területi előreszámításunk megalapozatlanabb lesz, mintha tudnánk, hogy milyen munkaerőpiac lesz ott 5 év múlva, 10 év múlva, 20 év múlva.

Ugy érzem, hogy a két első előadásban, de közvetett módon a harmadikban is ez az összefüggés csak rejtetten szerepelt.

Három megjegyzést, javaslatot szeretnék tenni. Az első ezek közül az, hogy nálunk bizonyos keveredés van a különböző funkciójú népességelőreszámítások értelmezése körül. Így, az adott népesedési helyzet, a közvetlen mult ismeretében lehet készíteni olyan népességelőreszámítást, amelyet a tervezés figyelembe vesz, a demográfiaailag levezethető népességfejlődést igyekszik felhasználni, illetve befolyásolni a gazdasági-társadalmi fejlődés keretében. Lehet olyan előreszámítást is készíteni, amelynek a célja az, hogy egy konkrét - gazdasági vagy társadalmi fejlődéssel kapcsolatos - terv eseményeit kövesse, próbálja ellenőrizni annak hatását. Végül főként kutatási céllal lehet olyan előreszámítást készíteni, amely azt vizsgálja, hogy valamely negatívan alakuló népesedési jelenség hogyan befolyásolható. Vigyázni kell arra, hogy ezek az előreszámítástípusok ne keveredjenek.

A második megjegyzésem az előreszámítások valószínűségével kapcsolatos. Nevezetesen az, hogy az előreszámítás hipotézisei és változatai általában valamilyen sávot próbálnak meghatározni. A hipotézisek készítése során tulajdonképpen egyfajta szakértői becslésről van szó, arról, hogy mi az amit lehetségesnek, mi az amit megvalósíthatónak tartunk. Ez legfeljebb szubjektív valószínűséget hordozhat. Objektív valószínűségről akkor lehetne szó, ha megfelelő és a szakértők véleményétől "független" matematikai eljárással állíthatnánk elő a hipotéziseket. Mai ismereteink alapján azonban biztos, hogy az így létrejövő előreszámítás kevésbé lesz használható. Törekedni kell arra, hogy a jövőben sor kerüljön ilyenekre is, már csak azért is, mert ilyen előreszámítások összevetése a szakértői becslésen, szakértői hipotéziseken alapuló előreszámítással, önmagában is kontrollt jelenthet és eredményeket szolgáltathat - módszertani értelemben is.

A harmadik a hipotézisek készítésével foglalkozik. Első lépésben egyfajta szintre vonatkozó hipotézis készül, második szakaszban ezeket előrebecslések formájában arányszámokká, valószínűségekkel transzformáljuk és ezekkel készül el ezután az előreszámítás. Ebben a második szakaszban sok dolgot továbbra is feltételezni kell, tehát lényegében folytatódik a hipotézis készítés. Például a strukturára vonatkozó feltételezésünk, hogy az 1980-as élvészületési arányszámok strukturáját vittük tovább, önmagában is egyfajta feltételezés. Feltételeztük, hogy nem változik, de tudjuk, hogy a legutóbbi népesedési hullám során voltak elmozdulások a strukturában, "elcsuszott" az egész

görbe és az alakja is bizonyos mértékig megváltozott. Igaz, hogy később ez "visszaállt". Természetes, hogy ez a struktúra kisebb eltéréseket eredményezhet az élveszületések számában, bár kérdéses, hogy nagyságrendje eléri-e azt a szintet, ami miatt "megéri" a struktúra változásait is prognosztizálni. Az előbecslések módszertani továbbfejlesztése során mindenesetre ezt is meg fogjuk vizsgálni.

Amikor szubpopulációkat számítunk előre, tehát például a mostani területi előreszámításnál, ezeknek az aránya egymáshoz viszonyítva is változhat. A hipotézisekben a halandóság és a vándorlás szintjét tulajdonképpen országosan nem határoztuk meg. Ezzel szemben a termékenységnél országos hipotézis volt, amit le kellett bontani az egyes területi egységekre, márpedig közismert tény, hogy Magyarországon viszonylag nagy eltérések vannak az egyes területi egységek termékenységében. Közismert tény persze az is, hogy hosszútávon kiegyenlítődés tapasztalható, tehát a vidék fejlődése egy kicsit közelebb hozza az országos átlaghoz az ottani termékenységet, vagyis a fejlődés a magasabb termékenységű területi egységeknél gyakorlatilag együttjár a termékenység csökkenésével. Itt tehát újra egy hipotézist kell felállítani arról, hogy ez a közeledés meddig és milyen ütemben folytatódik, egyáltalán bekövetkezhet-e belátható időn belül teljes kiegyenlítődés.

Hablicsek Lászlónak és Szabó Kálmánnak a következő kérdéseket tenném fel:

- a/ Miután a prognózis az 1980-as népszámlálási adatbázisból indult ki, tudunk-e mondani ma valamit és ha igen, akkor mit a beválásról?
- b/ Meddig "élhet" ez a prognózis? Tapasztalati tény, hogy az eddigi prognózisok kb. két évet "éltek". Reális-e, hogy most ennél hosszabb ideig lehessenek felhasználhatók?
- c/ Milyen időközönként érdemes, indokolt, szükséges prognózisokat készíteni és vajon ez az időtartam minden prognózisra egyforma-e? Nem különböznek-e ebből a szempontból azok a prognózisok, amelyeket tervezési célra, tehát valamilyen egységesség biztosítása érdekében az Országos Tervhivatal általánosan kiad és az Intézet nyilvánosságra hoz, azoktól a prognózisoktól, amelyek ellenőrző, kutatói funkciókat látnak el?

Kepecs Gábortól - csatlakozva ahhoz, amit Klinger András elmondott - kérdezem: hogyan lehetne elérni, hogy a megrendelő és a megrendelést teljesítő státuszaiból az együttműködő-résztvevők státuszaiba lépjen át az Országos Tervhivatal által képviselt megrendelői oldal és az Intézet által képviselt készítői oldal? Mi ennek a módja, meddig lehet eljutni a hivatali szférákban használatos eszközökkel és módokkal, mennyire hatékony ez? Vagy talán hatékonyabb lenne, ha Klinger András által igényelt ismeretekkel rendelkezők részt vennének a kutatási folyamatban? Vagy mind a kétféle módot használjuk?

Felmerült bennem az, hogy nem kellene-e a prognózisok készítésénél kidolgozni azt a modellt is, ami eleve alkalmas arra, hogy az évenkénti tényszámok figyelembevételével a modellt valamilyen formában, egyszerű matematikai eszközökkel, korrigálja. A modell önmagában arra is választ adhatna, kell-e új prognózist készíteni vagy sem. Magyarul, a kutatási irányt tovább kellene fejleszteni ebbe az irányba is. A prognózis módszertani modellje nagyon sokat fejlődött és erről Hablicsek László előadásában egzakt képet kaptunk. Értem azt is, hogy egyszerűsítési módokat kell keresni, mert különben a számítások a "világ végéig" terjednek, különösen ha elkezdjük a területi összefüggések bekapcsolását. Mégis úgy érzem, hogy a kutatási irányban egyszer ezt az egzakt egyszerűsítést valahol "össze kellene engedni" a fantázia szabad csapongásával.

Visszatérnék a módszertanról egy másik apróbb kérdésre. Nem tudományos, talán nem is e konferencia szintjét érintő, de csatlakozik a témához.

Monigl István szólt a népességprognózisok politikai összefüggéseiről, arról, hogy a kérdésnek nagy a politikai súlya. Nem jól van az, hogy ha csökken a magyar népesség tíz vagy tizenötezerrel, akkor felkapják mindezt és néha szélsőséges módon különböző irányokban kihasználják. El van maradva a tömegtájékoztatás, az ismeretterjesztés valahol hátul kullog, hátrább, mint amire szükség volna. Egyszer már el kell azt is hinteni, hogy a népességszám változása mellett is az számít elsősorban, hogy ez nem az a magyar népesség, mint ami volt. Ez egy másik magyar korfa és meg kellene tanulni ezt az új magyar korfát. Tudatosítani kell, hogy mi ebben a társadalomban élünk, ebben mozgunk és ezt kell figyelembe venni, mint kiindulási alapot a jövő megítélésénél. E téren nagyon sok elmaradásunk van, a tudománynak néha a propagandával is kell foglalkoznia és feladata lehet olykor tájékoztatni esetleg befolyásolni a magyar közvéleményt.

Véleményem szerint nagyon fontos témát tárgyalunk ma. Addig, amíg az ágazati politikák /szociálpolitika, oktatáspolitiká, településpolitiká stb./, amelyek a népesedéspolitiká megalapozását szolgálják nem fedezik föl azt, hogy mennyire fontos a népességi prognózis a tervezésben, addig itt nagy lépést nem lehet tenni. Kiderült az eddigi előadások során is, hogy az egész prognóziskészítés rendkívül szoros módon függ össze az egészségügyi politikával, az oktatáspolitikával, sorolhatnám tovább mindazokat az ágazatokat, amelyeknek a tervezéséhez, jövőformálásához világosan meg tudják a célokat határozni.

Meggyőződése, hogy az a munka, amit az Intézet az Országos Tervhivattal együtt végez, rendkívül fontos missziót jelent ilyen irányban. Eljön az az idő is, amikor nemcsak megrendelések lesznek, hanem a megrendeléseken túl olyan információkat is kapnak majd a kutatók a különböző prognózisokhoz, amelyeken biztosan el lehet indulni. Számomra úgy tűnik, hogy ma nagyon sok még a bizonytalanság, sok területen nincsenek rendezett információink; a demográfiai prognózisokhoz kapcsolódó azon területekre gondolok, amelyeket jó lenne megfelelő módon értékelni és a prognózis mutatóival "összehozni". A probléma megvilágítására a képzést hozom fel. Úgy tűnik, hogy itt is lehetne és kellene prognosztizálni. Az igazgatás nem mindig tudja követni a kohorszok várható alakulását, vagy nem észleli mindig idejében a beiskolázáshoz kapcsolódó népességi információkat.

Egy vonatkozásban egészenem ki a prognózisok témakörére elhangzottakat, ez pedig a kriminalitás prognosztizálása. Úgy tűnik, hogy ez is egy olyan terület, amely sokféle faktor, sokféle tényező vizsgálatát teszi szükségessé, a bűnözést nemcsak úgy kell tudomásul venni, hogy ennyi a bűnözők száma, ilyen-olyan bűncselekményeket követnek el, hanem a társadalmi, gazdasági, kriminológiai faktorok ismeretében előreszámításokat is kell végezni.

Végezetül és összefoglalva, szeretném remélni, hogy ez a tanácskozás, amelyik most megkezdődött és amelyiknek módszertani vonatkozásban a továbbiak során is fontos fejleményei lesznek, hozzá fog járulni ahhoz, hogy a prognózis bevonuljon a különböző ágazati politikákba. Remélhetőleg jelentős fak-

tor lesz az ágazatok különböző feladatainak a méretezésénél.

A módszertani részhez még annyit: szeretném az Intézetet ösztönözni, hogy használja fel a különböző ankétokat is, a különböző szakértői fórumokat is arra, hogy matematikailag megalapozott és jónak tűnő becslés mellé hét, nyolc szakember ankétszerűen összegyűjtött véleményét is csatolja. Nem baj, ha ezeket ütköztetjük, bizonyos prognózisok területén ez már rég bevált módszer, alkalmazzák. Talán a népességprognózisok területén is lehet ezzel élni.

Monigl István előadásával egyetértek, inkább kiegészíteni, színezni szeretném egyes megállapításait. Egyetértek azzal, hogy a prognóziskészítőknek bizonyos politikai felelőssége van. Ez a felelősség azonban áttételesebb, mint például a közgazdász felelőssége: hallottam már szidni az árpolitikát, a bérlpolitikát, de a demográfusokat, akik rosszul készítettek a területi prognózist, még nem. Bizonyos mentességünk van tehát, amivel nem szabad visszaélnünk, nagyon is aktuális volt a felelősség említése. Ha nem is fogják tőlünk úgy számonkérni azt, amit mi elrontottunk, ha nem is fog soha annyira a nyilvánosság érdeklődésének középpontjába kerülni, mint az, amit az Árhivatal csinál, akkor is nagy a felelősségünk.

Monigl István előadása az előreszámítás fejlődését szakaszokra osztotta, és az első szakaszt, ami 1957-től kezdődött, úgy jellemezte, hogy ez a számok tengerét produkálta és olyan elemzéseket, szöveges leírásokat is mellőzött, mint például a hipotézisek származtatásának leírása, indoklása és így tovább. Azt hiszem, hogy ez ma is aktuális, lehet, hogy nem olyan mértékben, mint a múltban. A számanyag ellen azonban azért, mert nagy tömeg, nem szabad kifogással élnünk. A főkérdés itt az, hogy mire vonatkozik, miről informál ez a számtömeg? Informál minden kérdéstről, ami bennünket érdekel? Kielégítő információt adott az a számtömeg vagy sem? Azt hiszem, hogy a számtömeg ellen önmagában nem szabad kifogásokat emelni a jövőben sem, sőt növelni kell.

Sok olyan kérdésre is választ kell majd adni az előreszámításoknak, amelyekre eddig nem adtak választ. Természetesen örülni kell annak, hogy nagy az igény az előreszámítások iránt. A jövőben a népgazdasági tervezés, a népességgazdaság mellett az Intézetben belül is szükség van rá. Ha mindezek a külső szükségletek nem lennének, kizárólag népességtudományi okokból, a demográfia immanens érdekeiből kiindulva is szükség volna előreszámításokra. Így tudni kellene például, milyen lesz az ezredfordulón a halálozások halálloki megoszlása, milyen lesz a született gyermekeknek az anyák kora szerinti megoszlása, s így tovább. Lehetünk kíváncsiak külső igényektől függetlenül is olyan dolgokra, amelyek előreszámítás nélkül nem kaphatók meg. Egyetértek azzal is végül, hogy a prognózisokat jobban össze kell kapcsolni a demográfiai kutatásokkal. Bizony ezt már régen el kellett volna kezdeni, meg kellett volna tenni a megfelelő lépéseket.

A felhasznált módszerek korszerűsítésével kapcsolatban mondottakkal általánosságban egyetértek. Már létező módszerek adaptálására sok figyelmet kellene fordítani. Sok olyan módszer van évek óta, az ENSZ kiadványaitól függetlenül is, amelyeket adaptálni lehetne. Különösen olyanokat, amelyek a területi és országos előreszámítások aggregálására vonatkoznak: ha az országos a területiek összege, vagy fordítva, ha országos prognózist kell felbontani területi előreszámításokra. Ezeket és sok egyéb módszert is már régen alkalmazni kellett volna.

Véleményem szerint feladat az előreszámítási gépi programok választékának növelése - megőrizve természetesen a komponens módszert. Itt térek ki Hablicsek László és Szabó Kálmán előadására a hipotézisek alkalmazásának általános sémájával kapcsolatban.

Korspecifikus termékenységi arányszámaink jelenleg Magyarországon kétféle módon található publikált állapotban. Amit használunk prognózis készítése során az, hogy két születési évjárat női népessége szüli meg a gyermekeket egy naptári év alatt, ugyanabban az életkorban. Ebből lehet képezni egy arányszámot. A másik pedig az, amikor egy születési évjárat szüli meg részint x , részint $x + 1$ éves korban, két különböző életkorban. Itt más az a népesség, amivel szorozni kellene esetleg. A harmadik pedig az, amikor egy kohorsz, egy női születési kohorsz népessége szüli meg a gyermekeket két naptári év alatt. Ebben az esetben a január elsejei női népességszámmal kellene szorozni, hogy megkapjuk az adott kora nőktől származó szülést. Ebből kiindulva, a továbbiakban legalább kétféle sokasággal is kellene dolgoznunk. Többféle programot kellene csinálni, több rutinprogramot és attól függően, hogy milyen adatok állnak rendelkezésre, egyiket vagy másikat alkalmazni.

A különféle komponens módszerrel végzett népességelőreszámítások rendszerére sokféle gazdasági természetű származtatott előreszámítás is ráépülhet. Itt tulajdonképpen a fő kérdés a határ: meddig kell nekünk, demográfusoknak elmennünk? A kor és nem szerinti előreszámítás alapján nekünk ki kell-e számítani például a gazdaságilag aktív népességnek a megoszlását népgazdasági áganként, vagy elég az, ha előreszámítjuk, hogy mennyi lesz a gazdaságilag aktív kora népesség? Nyilvánvaló, hogy munkamegosztásban kell dolgoznunk a velünk együttműködő szervekkel.

Van-e értelme a prognózisokat összekapcsolni a makro-modellekkel? Ennek természetesen van értelme. Vigyázni kell azonban arra, hogy amit mi a-

dunk ehhez, az a lehető legmagasabb színvonalu legyen. Mindkét részről a lehető legjobb változatot kellene összekapcsolni és hogy ki kapcsolja össze? Ne ragaszkodjunk ahhoz, hogy mi kapcsoljuk össze, mert nekünk rengeteg tennivalónk van a tulajdonképpeni előreszámítások terén is.

Kepecs Gábor nagyon sok érdekes kérdést vetett fel. Azzal, hogy alternatívákban készüljön a népességelőreszámítás, egyetértek. Azonban, ha ugyanakkor azt az elvet is kitűzzük, hogy kell majd egynek lennie, amelyik megalapozottabb, mint a különféle egyéb alternatívák, akkor ez veszíteni fog a jelentőségéből. Ha a sok alternatíva között van egy, amelyik jobb, mint a többi, akkor ez a többinek a rangját automatikusan leszállítja.

Kovacsics József felvetette a kriminalitás prognosztizálásának kérdését. Ez azért tölt el örömmel, mert valahányszor vitattuk a származtatható előreszámítások körét, mindig fölmerült egy-egy új szempont, de ez még nem. Tehát a származtatott előreszámítások köre még egyáltalán nincs lezárva. Ez is egy nagyszerű gondolat és jöhet ehhez természetesen nagyon sok hasonló kiváló elgondolás arról, hogy mit lehetne még prognosztizálni.

Napjainkban a társadalmi tervezés és a széles értelemben vett népességi prognózisok kutatási köre is kezd kilépni a gyerekcipőből, de talán nem egyszerre fejeződik be a két folyamat. Az a benyomásom, hogy a népességprognózisok sok kérdésben előbbre járnak, mint a társadalmi tervezés.

Ez azért lényeges, mert megpróbáltunk olyan kérdésekre is feleletet kapni, amelyekre talán még a gazdasági, vagy egyéb társadalmi ismereteink nem adottak; de a kutatásnak kell elől járni és az természetes következmény, hogy nincs teljes szinkron a kutatás és a gyakorlati tervezés között.

Többször leszögeztük már, hogy a népességi prognózisoknak végül is a népesedéspolitika kialakításában van jelentős szerepe és itt nagyon lényeges, hogy előre lássunk bizonyos jelenségeket, tehát a gazdasági és a népesedési folyamatok kölcsönhatását feltételezve prognosztizáljunk. Ma még azonban nem tartunk itt. Általában a népesedés hatását vizsgáljuk a gazdaságra, illetve a társadalomra: a fordítottját a mai napig nem tettük meg igazából.

A prognózisok felhasználhatóságát, értékét növeli, ha nemcsak számadatokat közlünk, hanem a hozzákapcsolódó elemzéseket is. Ezért nagyon jó, hogy népességelőreszámítási adatbázis készül a KSH Számítóközpontjában; ezután nem szabad a papírt gyártani, hanem be lehet rendezkedni arra, hogy az információk birtokában csak azokat az adatokat kérjük a számítógépről, amelyekre feltétlenül szükség van.

A népességet egyre jobban foglalkoztatja a népesedési helyzet, az ország népességének várható alakulása. A sajtóban egyre gyakrabban megjelenő e tárgykörű cikkekben, különböző fórumokon elhangzó felszólalásokban olvasható-hallható aggodalomba nem ritkán nacionalista érzelmek is vegyülnek. Ha nem jelennek meg tudományos igényű publikációk a népesség jövőbeni alakulásáról, akkor feleslegesen teret engedünk a kevésbé tájékozott, a más elkötelezettségű bírálóknak.

Végül, ha eljutunk oda, hogy ezeket a prognózisokat így fogjuk fel, akkor csökken az az igény, hogy két évenként, három évenként új prognózisok készüljenek; ha meg tudjuk jelölni a fejlődés irányát a társadalmi tervezéssel közösen, akkor ezek a prognózisok bizonyos sávokban igen hosszú ideig élhetnek.

Örülök, hogy ma ilyen komplex szemléletre törekvő és ok-okozati összefüggéseket kereső előadásokat és hozzászólásokat hallottunk. Azt hiszem, hogy a problémát az okozza, hogy az embert végül is számokba akarjuk beszorítani, tehát mérhetővé akarjuk tenni. Ezt látom az egyik problémakörnek, a mérhetőséget. A másik pedig az, hogy több dimenzióban kell megfogalmazni nemcsak az embert, hanem a jelenséget, mivel a demográfiának a tervezés számára a jelenséget kell megfogalmazni.

A mobilitással kapcsolatban elmondottak alapján a rendelkezésünkre álló adatok csak a következményt, tehát például a lakóhelyváltotatást tudják mérni. Valójában a jelenség az attraktivitás, a vonzás, erről pedig szinte semmit nem tudunk, így nem is tudjuk mérhetővé tenni.

A prognózisok felhasználásának kérdése, hogy a távlatban meddig menjünk el és milyen időközönként készítsünk újakat. Ezt négy elem teljesen meghatározza: az idő, a tartalom, a terület és a mérhetőség. Tehát, ahogy távolodunk a kiinduló időponttól, tartalma szűküljön, ne ugyanazokat mondjuk meg nagytávlatra, mint a nagytávlaton túli időkre, vagy ne ugyanazokkal a fogalmakkal mint középtávra. Ez gyakorlatilag a mérhetőség problémája.

Soha nem volt ilyen nagy szerepe az alternatívaképzésnek, mint ma. Ez egyrészt elvi okok /külső feltételváltozás/, másrészt pedig a fejlődésbeni tendenciaváltás miatt van. Ezek során külön kellene kezelni azokat a prognózisokat, amelyek a belső strukturális változásokra és külön azokat, amelyek a paraméterek feltételváltozására, globális változásokra vonatkoznak. Ezekhez a dinamikus szemlélet és az ahhoz rendelt cél és eszköz nélkülözhetetlen. Ezt a dinamikus szemléletet kell a prognózisokba "beletenni", tehát nem a ma fogalmaival nézni a jövőbeni állapotokat. Ez vonatkozik a cél-és eszközrendszerre is.

Örülök annak, hogy a politikai felelősség kérdését lényegében azonos módon ítéljük meg, mégis tennék egy-két ehhez kapcsolódó megjegyzést. A népesedésnek Magyarországon az utolsó néhány évtizedben volt egy bizonytalansága a politika oldaláról abban az értelemben, hogy cselekszik-e a politika oly módon, ahogy az a politika gondolatrendszerében és szférájában természetes és ahogy nem természetes - az időtávok különbsége miatt - a demográfiai folyamatok szférájában. Itt kitüntetetten a termékenységéről, az élveszületések számáról, arról van szó, hogy a politika kiegyensúlyozottan reagál a csökkenő és nagyon alacsony születési számokra vagy társadalompolitikai feszültség alapján cselekszik az egyetlen rövidtávon "hatékony" eszközt, az abortuszkorlátozási tilalmat vagy korlátozást felhasználva.

Ebben az összefüggésben közelmultban a politika reakciója mérték-tartó és kiegyensúlyozott volt. Gyorsan reagált az új népesedési helyzetre, de ez a gyors reakció nem tartalmazta a nem kellően megfontolt és a demográfiai folyamatok szférájában nem pozitív hatású cselekvést. Ezt szakmai szempontból nagyon fontos, politikai meghatározottságu előnynek tartom, "a demográfiai völgy" mostani éveiben. Felelősségünk abban van, hogy ezt szakmai oldalról támogassuk és megőrizzük.

A politikai felelősség kapcsolódik a prognózisok publikálásához is. Ebben az értelemben foglalkozott ezzel Katona Tamás is. Ugy gondoljuk, hogy 1983-ban megszületik két-három prognózis-kiadvány "Szolgálati Használatra" minősítéssel. Megszületik két-három olyan kutatási jelentés, amelyik ellátja az elemzés, a bemutatás funkcióját. Kiadjuk ennek a tanácskozásnak az anyagát a jövő év során. Ezt követően megvan az a belső tudományos, intézeti alap, amivel ki lehet menni a szélesebb szakmai és nem szakmai közvélemény elé. Megkezdődhet a szakmai folyóiratokban és talán a nem szakmai társadalomtudományi folyóiratokban is a prognózisokkal való szélesebbkörű és differenciált foglalkozás. Természetesen nem úgy, hogy a népességszűkülés mértékét, ezt a politikailag leginkább problematikus kérdést, egyetlen témaként állítjuk a középpontba.

Végül kérdéseim Szabó Kálmánhoz és Hablicsek Lászlóhoz: Megbízhatóbb-e ez a prognózis, mint a korábbiak, és ha igen, akkor miért? Beszéltünk az idő-

távról, de nem elég konkrétan. Most lezártunk minden előreszámítást 2001-ben. Kell-e hosszabb távra csinálni, ha igen, akkor ez milyen időtáv legyen? Olyanok legyenek-e ezek a prognózisok, amelyeket közreadunk, vagy olyanok, amelyeket csak kutatási célokra használunk, adunk közre és csak az elemzések végeredményét publikáljuk?

Arról szólnék először, hogy a tervezők milyen információt adhatnak a népességprognózis készítéséhez. Ehhez a hosszútávú tervezés legutóbbi szakaszának tapasztalatait szeretném röviden elmondani. A mostani hosszútávú tervezési szakasz három részre osztható. Volt egy prognóziskészítés, volt egy koncepcionális szakasz és most folyik a szintetizáló szakasz. A prognóziskészítés során nyilvánvalóan nem áll rendelkezésre a tervezők számára semmilyen plussz információ, amit átadhatnak a prognóziskészítők számára. A koncepcionális szakaszban azok a részinformációk érkeznek be, amelyek egyes területek fejlődésére vonatkoznak. Ezekkel részben a demográfiai-társadalmi prognózisok készítői rendelkeznek, hiszen a társadalmi tervezésbe őket ugyanúgy bevontuk, vagy bevonta a Tervhivatal, mint az egészségügy, a foglalkoztatás vagy területfejlesztés önálló prognózisának, vagy önálló koncepciójának kidolgozóit. Tehát ilyen értelemben ezekkel a részinformációkkal rendelkezik a mindenkori demográfiai prognóziskészítő is. A harmadik szakasz a szintetizáló szakasz és tulajdonképpen itt van az a lehetőség, vagy itt van az a jogos igény, amikor a visszakapcsolásra sor kerülhet. Tehát a szintetizálási szakasz eredményeként létrejövő hosszútávú terv "végleges" eredményeit kell visszacsatolni, hogy hassanak a különböző prognózisok készítésére. A hosszútávú tervezés mostani szakaszában először fognak készülni hosszútávú cselekvési programok, amelyek különböző területeken, programszerűen, tehát nemcsak elvi alapon, hanem a cselekvés fő irányait is kijelölve megpróbálják meghatározni a legégetőbb problémákat és teendőket. Ezeknek az információi, amelyek már ténylegesen szintetizált eredményeket tartalmaznak, segítséget nyújthatnak a népességprognózist készítőik számára.

Fontosnak tartom, hogy nemcsak a hosszútávú tervezéssel szemben kell támasztani ilyen igényeket, hiszen a fejlesztési források elosztása, vagy a fejlesztés legfontosabb irányvonalainak cselekvő megvalósítása, egy ötéves időszak, tehát elsősorban középtávú feladat. Ezért a középtávú tervezés információit mindenkor fel kell használni a prognózisok készítéséhez. Rédei Mária-nak teljesen igaza van abban, hogy sok területen minőségi jellemzőkben lehet csak megfogalmazni egyes problémákat, és ezek számokban nem süríthetők. Éppen ezért nagyon nehéz feladatot jelent a tervezés és a prognóziskészítés összekapcsolhatósága. Azt hiszem, azon a területen lehet és kell igazán jelentős előrelépésnek következnie, mely a minőségi jegyeket igyekszik "megfogni" a prognózisok készítése során.

Mindenekelőtt arra hívnám fel a figyelmet, hogy a népességelőreszámítások megbízhatóságának, beválásának értelmezése és mérése igen nehéz probléma, a kérdés körüljárása megérne egy egész tudományos szemináriumot. Anélkül, hogy a részletekbe belemennék, két elemet hangsúlyozok.

Egyrészt ellentmondást látok az előreszámítás készítői és felhasználói között e fogalmak értelmezésében. Kielezve a problémát, a demográfus számára a megbízhatóság az alapadatok pontosságát, a hipotézisek legjobb ismereteik szerinti megadását, a számítási algoritmus, módszer korrektségét jelenti; a felhasználót kizárólag az érdekli, "stimmelnak-e" az eredmények. Világos, hogy itt mindkét fél számára feladatok adódnak és természetes, hogy az egymásramutogatás helyett az együttműködés érdemibbé tételére kell voksolni.

Más a tartalma a megbízhatóságnak, beválásnak rövid-, közép- és hosszútávon. Rövidtávon a pontosság a követelmény, középtávon reális és viszonylag szűk intervallum megadása, hosszútávon egy táguló intervallum mellett a valószínű főbb irányok, tendenciák, adottságok és lehetőségek bemutatása. Ez az, amire a készítőik képesek lehetnek és a felhasználóknak kellene megmondaniuk, mekkora pontatlanság, milyen intervallum az, amelyet ők még elviselnek.

Ami a rövidtávot illeti, úgy gondolom az országra vonatkozó előreszámításnál kevesebb lesz a kifogás most, mint a múltban.

1983-ban az előreszámított és a tényleges össznépeség között 9,8 ezer fő /kevesebb mint egy ezrelék/ volt az eltérés és a hiba korévenként sem haladta meg az 1-2 százalékot. Az 1981-83. év adataiból az is kitűnik, hogy a tényleges termékenység és halandóság az előrebecsülttel összhangban alakul. Más a helyzet a területi előreszámításnál, ahol - döntően a vándorlás bizonytalanabb előrebecslése miatt - nagyobb eltérések is vannak, illetve lehetségesek.

A népességelőreszámítások abszolút pontosságát rövidtávon sem érdemes igényelni, hiszen természetesek az olyan kisebb-nagyobb ingadozások a valóságos népességfejlődésben, melyeket a legjobb előreszámítási módszer sem képes reprodukálni. Ilyen például a halandóságnál a rendszeresen fellépő influenza-

járvány, a termékenységnél egyes szociálpolitikai intézkedések hatása. Az így kialakult eltérések a korfa változásának természetéből adódóan fennmaradnak és halmozódhatnak is.

Emiatt az előreszámításokat időszakonként korrigálni, aktualizálni kell. Ha az előreszámítás pontossága rövidtávon kielégítő, az aktualizálást elegendő ötvenként elvégezni, de meg lehet ezt csinálni akár évente is. Ezt én nem nevezem új előreszámításnak, hiszen a bázisnépesség változik csak, a hipotézisek ugyanazok maradnak.

Más a helyzet akkor, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a demográfiai folyamatok alakulása "letért" a hipotézisekben megjelölt utról. Ekkor haladéktalanul meg kell kezdeni egy feltételeiben, ehhez kapcsolódóan részben módszerében új prognózis készítését. Röviden: addig élhet egy prognózis, amíg a feltételezései helytállónak bizonyulnak. Sajnos úgy tűnik számomra, hogy a mostani országos prognózis meglehetősen hosszú ideig élhet, mert nem látszik sem a termékenységekben, sem a halandóságban lényegesebb változás a hipotézisekhez képest.

Ugyanakkor a területi előreszámítást, a vándorlás előrebecslését mindenképpen rövidtávon is javítani kell. Optimista vagyok ebben a kérdésben, így azt tudom mondani, hogy koncentrált kutatómunka eredményeképpen a következő öt éves tervidőszakhoz kapcsolva készülhet a mostaninál vándorlási feltételében megalapozottabb új területi népességelőreszámítás. Ez attól függ, hogyan haladunk előre a vándorláskutatás terén, lesz-e markáns, hosszútávú terület- és településfejlesztési koncepció és elképzelés arról, hogyan hat ez a vándormozgalomra.

A beválással kapcsolatban abból kell kiindulnunk, hogy a demográfiai feltételekből következik egyfajta népességfejlődés, ami azonban a megvalósulás során eltér a gazdasági és társadalmi folyamatok hatására. Ilyen szempontból viszont az ugynevezett beválás elemzése rendkívül fontos. Tudjuk, hogy csökken a népesség száma, és ezzel kapcsolatban sok vita és ijedelem van. A struktúra öregedése ha úgy tetszik romlása, azonban sokkal nagyobb problémát okoz, főleg hosszútávon, mint a népességszám csökkenése. A népességszám csökkenést be lehet pótolni egy 10-20 éves időszak alatt, de a struktúra rendbehozásához három generáció kell.

Felmerült az ankétok lehetősége. Bizonyos értelemben ez létezik, mert a hipotézisek kidolgozása során tulajdonképpen egy egyfajta szakértői testület gyűlik össze és az előreszámítások első próbálkozásai során ez a szakértői testület megvizsgálja, hogy az általunk elképzelt feltételek milyen eredményt váltanak ki. Az elmúlt év volt a jellegzetes példája annak, hogy milyen sokszor visszatérünk erre a dologra, tehát többszörösen korrigáltuk a hipotéziseket ennek alapján.

Valkovics Emil említette, hogy programválaszték növelésére volna szükség. Azt hiszem ehelyett inkább egy nagyon jó, rugalmas rendszerre volna szükség, amely mindenfajta igényt képes kielégíteni. Tehát nem arról van szó, hogy egy sorozat programot, hanem egy programot, de az sokfélélt tudjon.

Monigl István kérdése, hogy kell-e 2000 utánra előreszámítás? Igen, el kellene érszteni a programot, mégpedig igen hosszútávra - például 2100-ig - éppen azért, hogy a strukturaváltozásokat kutathassuk. A jövő század ötvenes éveiről lényegében semmit sem tudunk, de a népességstruktúrában gyökerező változások elemzése éppen a prognózis módszertani fejlesztésében segíthet. Ne a nyilvánosság számára készüljenek ezek, hanem kifejezetten belső felhasználásra, a nyilvánosságra pl. módszertani cikk formájában kerülhetnek.

ELNÖKI ÖSSZEFOGLALÓ

Nem hiába töltöttük el a délelőttünket, fontos kérdések merültek fel és az egész vita igazolta azt, hogy szükséges volt ezt a tudományos szemináriumot összehívni. Elnöki összefoglaló ürügyén kiragadnék néhány dolgot abból, ami itt felmerült és ami talán a további vitát is segítheti.

Az egyik ilyen kérdés - ezt Monigl István vetette fel - a beválás és megbízhatóság kérdése. Nem 1957-ben kezdődtek Magyarországon a népességelőreszámítások; az első ilyen gondolat az 1949-es népszámlálás után született meg, ezt az akkori titkossága miatt nem ismeritek. Született egy előreszámítás és amikor ezt 1960-ban, tehát a következő népszámlálás időpontjában elővettük, csodálatos módon az össznépesség még a most jelzett három éves differenciánál is kisebb mértékben tért el az előrejelzettől. Tehát 1949-ben 1960-ra kollegáink ugyanazt prognosztizálták, mint ami bekövetkezett. Jó, hogy a születések száma ide-oda mozgott, a halandóság jobban javult és mintegy 200 000 magyar elment nyugatra. Ennek ellenére ez bevált. Hosszútávon hallatlan jól lehet becsülni, nehezebbek a rövidtávu becslések. A jelenlegi rövidtávu eltérések három éves távlatban lényegtelenek, ha van egy kis eltérés, az nem is olyan nagy baj. Nem hiszem, hogy évente kellene korrigálnunk, és azt sem, hogy ez jó lenne, vagy szükséges volna.

A másik kérdés, ami itt felmerült és többen ellentétes módon foglaltak állást, a periódicitás kérdése, azaz, hogy milyen időközönként készüljenek az előreszámítások. Az elmúlt időszakban valóban elég gyakran készültek előreszámítások. Az elbizonytalanodást részben az is okozta, hogy mi gyakran változtattunk, módosítottunk. Persze a módosítások zöme inkább a hipotézisek ilyen-olyan értelmezésén mulik és azt hallottuk itt is Hablicsek László válaszában, hogy a hipotéziseket jobb lenne nem változtatni, mert ma nem vagyunk okosabbak, mint tegnap voltunk. Tehát az lenne jó a jövőben, hogy amit most az Intézet az asztalra tett, az legyen az alapja a középtávu és a távlati tervezésnek, valamint a hetedik öt éves terv munkájának is. Legyenek ellenőrző számítások, legyenek kísérletek, kutatóvariánsok, de legyen ez az anyag stabilan a hivatalos magyar népességelőreszámítás.

A harmadik kérdés az alternatíva kérdése. Az összes eddigi előreszámításnál a készítők mindig több alternatívát készítettek, nem is hármát, nem is négyet, volt amikor ennél sokkal többet. Mindig leírtuk, hogy ez sávokat jelent. Volt egy maximális, volt egy minimális és volt egy közepes sáv. A tervező szervek azonban munkájuk kényszeréből adódóan valamelyik változatot kiválasztották, szinte mindig az optimistát. Ha most a tervezésben, a tervezés mechanizmusában is sávokban lehet gondolkodni és azt lehet mondani, hogy a 75 éven felüliek száma 2000-ben 10-12 % között fog mozogni és ezt a tervezés el tudja fogadni, akkor tulajdonképpen nekünk is alternatívákban kell gondolkodnunk. Valkovics Emil vetette fel, hogy az alternatívák elbizonytalanodást jelentenek, mégis ebbe az irányba kellene elmozdulni; maguk az előreszámításváltozatok végeredményben hallatlan kis sávot jelentenek a nagy viták ellenére is, de mégis jelzik azt, hogy van egy mozgástér.

A negyedik kérdés a modellek kérdése. Laikusként beleszólva a dologba, nem javasolnám a módszerek túlzott finomítását, mert hiszen az eredmények nem azon múlnak, hogy születési év szerint, korév szerint, vagy év eleji, év közepi népességgel számolok-e, hanem azon, hogy milyen hipotéziseket alkalmazok. Ezeknek a hipotéziseknek ilyen-olyan alkalmazása ötször-tízszer nagyobb differenciát jelentenek, mint az egyes módszerek finomításából adódó eltérések. Tehát demográfiai finomságok szempontjából jó lenne, ha még szebben, még részletesebben, vagy még jobban dolgoznánk, de itt a hipotézisek finomításán van a hangsúly. Ezt a hangsúlyt véltem kiérezni Hablicsek László előadásából is. Tehát úgy foglalnám össze, hogy a hipotézisekben kellene finomítani, több részletbe belemélyedni, s utána eljutni valahova, ahol a módszertani-technikai lebonyolításban már egyszerűsítünk. Meggondolandó, hogy egy bizonyos időtávig nagyon részletesen, utána pedig aggregáltabban számoljunk és publikáljunk; ez a 2000 utáni előreszámításra, vagy a vándorlás miatt bizonytalanabb területi prognózisra vonatkozik elsősorban.

Végül itt nagy hangsúlyt kapott a politikával való kapcsolat kérdése. Azt hiszem itt nagy előrehaladás történt, az elhangzottakhoz nincs megjegyzésem.